

Orla Lehmanns Beretning om Ministerskiftet i November—December 1863.

Meddelt ved
AAGE FRIIS

Orla Lehmann nedskrev ofte Erindringer om betydningsfulde Afsnit af sit Liv og sin politiske Gerning. Undertiden var hans Optegnelser samtidige, undertiden skrev han først langt senere om dette eller hint. I Hother Hages og C. Plougs Udgave af »Orla Lehmanns efterladte Skrifter« (1872—73) tryktes adskillige saadanne Nedskrifter og senere aftryktes Brudstykker i Julius Clausens i 1903 udgivne Skrift »Af Orla Lehmanns Papirer«.

Det i sidstnævnte Værk foretagne Udvalg er, som af Udgiveren oplyst, ingenlunde udtømmende, hverken hvad angaar bevarede Breve eller Optegnelser. Orla Lehmanns og hans nærmestes efterladte Papirer indeholder saa meget vigtigt, at Historikerne stadig maa søge dertil, og en ny Udgave er paakrævet. Hovedmassen af Lehmanns Papirer findes paa Det kgl. Bibliotek, en Del er kommet til Rigsarkivet, og en Rest ejes af Ove Rodes og Helge Rodes Arvinger.

Til Rigsarkivet kom i 1919—20 fra A. D. Jørgensens Efterladte et meget væsentligt Manuskript, der 8. Marts 1885 af A. F. Krieger var skænket A. D. Jørgensen. Det ligger nu i Orla Lehmanns Privatarkiv. Det er en Beretning, som Lehmann i de første tre Maaneder af 1864 skrev om »Ministerskiftet i 1863« med Tillæg »Det holstenske Ministerium«. Dette Manuskript savnede Julius Clausen, da han i »Af Orla Lehmanns Papirer« (S. 216—227) aftrykte, dog ingenlunde nøjagtigt, nogle meget interessante kritiske Bemærkninger til denne Beretning om »Ministerskiftet i 1863«, som C. Hall og C. E. Fenger havde fremsat, da Lehmann forelagde den for sine to Kolleger og Venner. Disse kritiske Tilføjelser, hvortil Lehmann atter har føjet nogle Bemærkninger, findes i Det kgl. Biblioteks Ny kgl. Sml. Fol. 1477 X b Varia 1855—65.

Lehmanns Beretning, som er egenhændigt skrevet paa brækkede hvide Folioark, er vel nærmest en Koncept med mange Rettelser og Tilføjelser, dels gjort straks under Nedskriften, dels senere med samme sorte Blæk, med violet Blæk eller med Blyant. I Lehmanns Manuskript findes et Par Randbemærkninger med C. Halls Haand, og adskillige af Lehmanns Ændringer er øjensynlig fremkaldt ved de ovenfor omtalte, for sig selv nedskrevne kritiske Bemærkninger af Hall og Fenger.

Manuskriptet har til Overskrift: »XII. Ministerskiftet 1863«. Da Lehmanns Skrift »Om Aarsagerne til Danmarks Ulykke, et historisk Tilbageblik«, hvis første Udgave — af de 8, der ialt fremkom, de fleste i Løbet af faa Uger — averteredes som udkommet i første Uge af December 1864, er inddelt i 8 Afsnit (foruden Indledning og Slutning), der er betegnet med I—VIII, har det formentlig været Tanken, at Afsnittet om Ministerskiftet 1863 skulde indgaa i denne Piece. At Lehmann S. 44 i Piecen udtrykkelig siger: »Jeg ønsker ikke paa dette Sted at inddrage de endnu saa nye Begivenheder, der knytte sig til Christian IX.s Regjering«, kan vel bekræfte Formodningen om, at Afsnit XII er tænkt som en Fortsættelse af det i den trykte Piece givne »historiske Tilbageblik«.

Bortset fra det Par smaa Bemærkninger, som Hall gjorde paa selve Lehmanns Manuskript, gav han og Fenger deres Kritik til Kende ved Nedskrift paa særlige Ark, da Lehmann, som det fremgaar af Fengers Bemærkning (S. 27) i Indledningen til hans Kritik, ca. 3 Maaneder efter Begivenhederne om Ministerskiftet forelagde Manuskriptet for sine Kolleger. Fengers sidste Bemærkning er dateret 31. Marts 1864. Lehmanns Fremstillinger har øjensynlig været i Arbejde nogenlunde samtidig; det fremgaar af flere Bemærkninger i »Aarsagerne til Danmarks Ulykke«, at Manuskriptet dertil først er afsluttet i November Maaned, efter at Freden i Wien var afsluttet.

Saa vel Lehmanns Manuskript som Halls og Fengers kritiske Bemærkninger er, med Rettelse af uvæsentlige Fejl, i det følgende bogstavret aftrykt, som de foreligger, Lehmanns Beretning i hans egen endelige Redaktion. Alle Tilføjelser af Udgifveren er i Teksten sat i skarp Parentes og ved Notetal henvises til Udgifverens Oplysninger og Bemærkninger, der er samlet til sidst (S. 341—45). Nederst paa Siden findes i Noter, betegnet med Stjerne, dels Lehmanns egne Tilføjelser til Manuskriptet, dels alle de Overstregninger eller Rettelser, foretagne i Koncepten, som synes at have blot mindste Betydning. Overskrifterne over de enkelte Afsnit findes alle med Lehmanns Haand i Manuskriptet; nogle, som han har overstreget, er her sat i Parentes.

Enkelte Rettelser i Manuskriptet er foretaget med blaat Blæk, i Modsetning til det øvrige med latinske Bogstaver, og med en anden Haand end Lehmanns, Halls og Fengers. Dette stammer vistnok fra Hother Hages senere Arbejde med Manuskriptet.

I I. Afdeling aftrykkes Beretningen om »Ministerskiftet i 1863«, i II. Fengers og Halls særlige Bemærkninger med Lehmanns Tilføjelser dertil, i III. Afdeling meddeles Lehmanns Tillæg »Om det holstenske Ministerium« og i IV. Afdeling Halls særlige »Supplerende Bemærkninger« dertil.

I Udgiverens Oplysninger citeres Neergaard: »Under Junigrundloven« som Neergaard, medens ved Krieger henvises til »Kriegers Dagbøger 1848—80«, udgivet af E. Koppel, Aage Friis og P. Munch.

I.

Ministerskiftet 1863.

Thronskiftet.

Frederik den Syvendes Død, der saa betimelig for ham og hans Eftermæle, men saa ubeleiligt for hans Folk indtraf d. 15. November midt under Forberedelserne til med gode Udsigter til Foraaret at kunne optage den Kamp med det tyske Forbund, hvis Uundgaaelighed længe havde været Alle klar, vakte en stor og almindelig Bekymring. Han havde med Talent og med Held spillet sin Rolle til Ende, og kunde med god Føie sige: vos plaudite! Og heller ikke var han stedet* til den sidste Hvile, førend Folkepoesien — for ikke at tale om den hele Hærskare af Poeter — havde bemægtiget sig ham og af ham dannet en Mythe, der næsten syntes at tilhøre Dan Mykilati eller Frode Fredegods Tid. Det er ikke her Stedet til at give hans »Portrait«, endnu mindre til at resumere hans Historie; men jeg kan dog ikke tilbageholde den Bemærkning, at det for mig, i hvis religiøse og historiske Livsopfatning Læren om Legendernes Opkomst og Udvikling har megen Betydning, var interessant at være Vidne til, hvorledes — midt i vor Offentlighedens og Kritikens Tidsalder — en saadan Mythe kunde voxe op for en halv undrende, halv troende Samtids Øine. Hertil bidrog imidlertid ikke blot den vemodige Følelse, der fremkaldtes ved Udslukningen af en Kongeæt, der i det Mindste havde Ældens Prærogativ, Erindringen om den betydningsfulde Udvikling, der knyttede sig til Frederik den Syvendes Navn, og de sympath-

* *Rettet fra:* Og virkeligen var han ikke stedet.

tiske Rørelser, hans hele Personlighed var skikket til at fremkalde, navnlig hos hele den danske Almue, men tillige Forudfølelsen af de Ulykker, Thronskiftet vilde bringe over Landet*.

Thronfølgeren var lige kommet tilbage fra et Besøg i England¹. Han havde lagt Hjemveien over Glücksborg, men ikke set Kongen, som den Dag var i Kappel, hvorfra han vendte syg tilbage². Den saa hurtig paafølgende Død levnede Prindsen kun faa Dage til at forberede sig paa den forestaaende Forandring, som fra et stille, lykkeligt og hæderligt Privatliv skulde kaste ham ud i det offentlige Livs vildeste Storme. Opgavens umaadelige Vanskelighed bør tages i billig Betragtning ved Bedømmelsen af Maaden, hvorpaa den blev løst.

Den første Sag, der paa Thronen ventede Kong Christian den Niende, var den nye Fællesforfatning, som var vedtaget af Rigsraadet, men ikke underskrevet af Kongen**.

* *Overstreges er:* og den ringe Tiltro, Folket havde til den samme næsten fremmede Thronfølgers Evner, Anskuelser og Hjertelag.

** Man søgte dengang blandt Bønderne at udbrede den Mening, at Frederik den Syvende ikke vilde have underskrevet denne ufolkelige Forfatning, eller i al Fald vilde have betinget sit Samtykke af dens Vedtagelse af en dertil sammenkaldt dansk-slesvigsk Folkeforsamling. Da denne Konge ikke blot var fuldstændig inde paa hele den Opfattelse af vore Forhold, hvorpaa Forfatningen var bygget og uden nogen Betænkelighed havde samtykket i dens Forelæggelse, men*** under sit sidste Ophold i Kjøbenhavn varmt havde anbefalet dens hurtige Antagelse til ethvert Rigsraadsmedlem, som var kommet ham for Øie, er det Hele rimeligvis et rent Opspind. Men selv om han under Blixen-Fineckes Besøg paa Glücksborg d. 6. October skulde have ladet noget ubestemt Ord til Svar paa Opfordring i den Retning [falde]****³, er det ligefuldt hævet over enhver

*** *Overstreges er:* uden mindste Foranledning fra Ministeriets Side.

**** *Rettet fra:* ladet sig noget Saadant foresnakke af denne »letfærdige Cavalere«.

For Ministeriet var Lovens Stadfæstelse naturligvis et Cabinetsspørgsmaal, da den var det klare og endelige Udtryk for den Politik, der med overmaade stor Betænkksomhed og under stor Modstand efterhaanden havde arbejdet sig frem til en temmelig almindelig Anerkjendelse, som det eneste Middel til at forene et uafhængigt og frit dansk Riges Opretholdelse med det tyske Forbunds traktatmæssige Ret og stigende Fordringer med Hensyn til de tyske Forbundslande Holsten og Lauenborg⁴. Da det imidlertid var vitterligt, hvor lidet Kong Christian hidtil havde sympathiseret med denne Politik, besluttede Hall, ved at indstille Lovens Stadfæstelse, udtrykkelig at indskærpe Kongen, at denne ikke kunde være en isoleret Akt, men indeholdt en bestemt Tilslutning til det hele System, hvis Udtryk den var. Kongen maatte derfor nu afgjøre, om han vilde slutte sig til denne* Politik, selv med den meget nærliggende Fare for et Brud med Tydskland, eller om han ved at bøie sig for dets Fordringer i Udlandet** vilde søge en Støtte mod alle de indre Vanskeligheder, som ufeilbarlig deraf vilde følge. Kun maatte Afgjørelsen være klar og bevidst, da det umulig kunde baade enten Kongen eller Landet, dersom Uenigheden skulde dukke op igjen, hvergang Conseqventserne af den nu tagne Beslutning kom frem. Hall bad derfor Kongen om, hvis han havde Betænkkelighed ved at vandre frem paa den af hans Forgænger betraadte Vei, strax, medens han endnu havde frie Hænder, at se sig om efter et nyt Ministerium efter sit eget Sind. Overensstemmende med den saaledes indtagne Holdning foreslog Ministeriet et aldeles farveløst Budskab til Rigsraadet og Proklamation til Folket i Anledning af Thronskiftet, ligesom det er en Selvfølge, at det i Mellemtiden afholdt sig fra alt, hvad der kunde synes at tilsigte en Indvirkning paa Kongens frie Selvbestemmelse⁵.

Tvivl, at, om han havde levet, vilde han uden mindste*** Indvending have stadfæstet Loven.

* *Rettet fra*: en dansk.

** I Udlandet *rettet fra*: deri.

*** *Rettet fra*: nogen.

Det er imidlertid rimeligt, at Kongen allerede havde eller i al Fald hurtig kunde forskaffe sig Vished for, at han til Dannelsen af et nyt Ministerium, paa Grundlag af Fællesforfatningens Forkastelse, ikke kunde gjøre Regning paa de Mænd, som hidtil havde nydt hans særlige Fortrolighed. Geheimecetsraad Andraë, som i den Anledning blev kaldet til ham, gav et bestemt Afslag. Kongen besluttede sig derfor til at give sit Samtykke, hvilket skete i et d. 18. November afholdt Statsraad⁶. Efterat hver af Ministrene havde afgivet et motiveret Votum, erklærede Kongen, at han var rede til at underskrive Forfatningen, men at dette skete paa Ministrenes Ansvar, og af ham nærmest betragtedes som Fuldbyrdelsen af hans forevige Forgængers for ham utvivlsomme Villie. Dermed burde efter det ovenfor Udviklede Pagten være beseglet* mellem Kongen og Ministeriet og den af samme repræsenterede Politik. Udfaldet af denne Crisis var af Befolkningen imødeset med ængstelig Spænding, og skjøndt der lykkeligvis ikke forefaldt det allermindste, som kunde siges at udøve nogen Tvang over Kongen, er det dog vist, at en Nægtelse eller endog blot en Udsættelse, efter den herskende Stemning, kunde have medført alvorlige Følger. Denne Stemning deltes af Mange, som tidligere havde været fjendtlige eller dog lunkne mod Forfatningen, men som nu erkjendte, at den var Symbolet for den danske Krones** Uafhængighed, for Forbindelsen med Slesvig og Opretholdelsen af det konstitutionelle System ogsaa paa den høiere Statsstyrelses Enemærker. Derfor vakte Efterretningen om Kongens Underskrift, som med en utrolig Hurtighed udbredte sig over hele Staden, en stor og almindelig Tilfredsstillelse. Det syntes, som om dermed Pagten var beseglet ogsaa mellem Kongen og det danske Folk.

Imidlertid havde man fra alle Sider Fornemmelsen af, at denne Fred ikke hvilede paa nogen paalidelig Grundvold. Sagen var naturligvis Gjenstand for jevnlige Samtaler mellem Ministrene indbyrdes, og vi kunde da ikke fordølge for os, at Stil-

* *Rettet fra*: Dermed var da Pagten beseglet.

** *Rettet fra*: Danmarks Riges.

lingen vilde blive utaalelig, naar vi foruden alle de andre Vanskeligheder, der optaarnede sig omkring os, ogsaa skulde trækkes med en stille Modstand og Uvillie fra Kongen, der* vel udmærkede sig ved Retsindighed og Ordholdenhed, men som ikke var fri for en vis Mistænksomhed og vanskelig kunde frigjøre sig for Paavirkning af Uvedkommende. Der taltes oftere om, at det maaske vilde have været til Landets Gavn, om et eller andet Tydskland velbehageligere Ministerium, naar det kun ikke var blottet for al Nationalfølelse, var kommet til at gjøre et Forsøg paa at besværgede den derfra sig nærmende Storm. Men i al Fald vare vi, da ingen af den gamle Skole havde Mod til at overtage Landets Styrelse, enige om, at det var vor Pligt at holde ud og at holde sammen**, for at Landet ikke skulde være uden Regering. Saaledes slæbte Sagen sig hen, indtil Pressionen indtraadte.

(Pressionen)⁷.

Forslaget til denne var udgaaet fra Rusland, som havde opfordret alle Undertegnerne af Londonertraktaten til som Svar paa Notificationerne af Thronskiftet*** at sende extraordinære Missioner til Kjøbenhavn, som skulde overbringe de vedkommende Hoffers Lykønskning og dermed deres Anerkjendelse.

* *Det flg. har oprindelig lydt:* med al sin Retsindighed og Ordholdenhed dog havde en god Deel af den Stivsindethed og Mistænksomhed, som saa ofte findes hos slet begavede Personer, og som stod under den daglige Indflydelse af hans i Evner ham overlegne, tydskabsolutistiske Dronning og det nye Hof, hvormed hun omgav sig.

** En Undtagelse maa gjøres med Admiral Bille, som vel ingenlunde havde nogen Tendents til at svigte, men hvis Stilling ligeoverfor Rigsraadet og Marinen var bleven uholdbar. Han indgav derfor en isoleret Demission, og skjøndt denne ikke dengang blev antaget, er det dog sandsynligt, at han snarlig under alle Omstændigheder vilde have erholdt en Efterfølger⁸.

*** Til England Overstaldmester Roepstorff, til Frankrig Generallieutenant Schlegel, som fandt en temmelig lunken Mod-

delse af den nye Konge, men samtidig dermed sammentræde i en Conference for mulig ved et fælles Skridt at formaa eller rettere sagt tvinge den danske Regjering til — ved hvad man kaldte »at opfylde sine Forpligtelser« — at tilfredsstille Tydskland. I Overensstemmelse hermed valgte Rusland til dette Ærinde en Diplomat, Geheimeraad Ewers, som tidligere havde været ved den russiske Legation i Kjøbenhavn, og senere i en Række af Aar i Udenrigsministeriet havde gjort sine slesvigholstenske Grundsætninger gjældende — uden Tvivl i god Enighed med den danske Gesandt, Baron Otto Plessen, som ved sin hele Personlighed og ved sit Giftermaal med [Prinsesse Varvara Sergjevna Gagarine] havde indtaget en meget anselig Stilling under Nesselrode, hvilken han vidste at bevare under Gortschakoff.

De tyske Stormagter nægtede imidlertid al Deltagelse i et Skridt, der vilde indeholde en Anerkjendelse af Londonertraktaten, og Sverrig paaberaabte sig, at det allerede ved en særlig Mission (Kongens Fortrolige, Overstatholderen i Stockholm, Generalmajor Bildt) havde overbragt den nye Konge sin Lykønskning, ligesom Sverrig senere nægtede at slutte sig til Raadet om Fællesforfatningens Ophævelse. Frankrig sendte Oberstaldmester General Fleury, som vel* advarede Danmark

tagelse hos Keiseren, til Rusland den nye Generaladjutant Hegermann-Lindencrone, som i den Anledning ophøiedes til Generallieutenant, til Sverrig Frederik den Syvendes afgaaede Adjutant Generalmajor Blücher, endelig til de tvende tyske Stormagter Generaladjudanten for Søetaten, Kammerherre Irmingen. Af disse blev han afvist, hvorimod han** blev modtaget af det med den forrige Konge beslægtede meklenborgske Hus og nogle Slægtninge af den nye Konge***.

* *Det flg. lød oprindelig:* havde Ordre til at advare Danmark mod at stole paa Frankrigs Hjælp, og — efter en særlig Forespørgsel — at anbefale samme Forfatningens Opgivelse, men

** *Overstregtet:* havde den Lykke at blive.

*** *Overstregtet:* deriblandt en eller anden Enkebaronesse i Dresden.

mod at stole paa Frankrig — idet han dog temmelig stærkt fremhævede, at dette »for Tiden« ikke saa sig istand til at yde nogen aktiv Hjælp — og tillige, efter særlig Forespørgsel i Paris, anbefalede Regjeringen at ophæve Fællesforfatningen, men dog havde udtrykkelig Ordre til ikke at deltage i noget Fællesskridt sammen med andre Magter, og derfor ogsaa strax afreiste. Det var kun England, der var gaaet ind paa Ruslands Plan, der saaledes i det Væsentlige maatte betragtes som strandet. Den havde derved vel tabt noget af sin truende Character, men ogsaa den eneste Fordel, den kunde have bragt os, nemlig Arvefølgens Anerkjendelse fra alle Stormagters Side*. Englands Udsending, Lord Wodehouse, gik først til Berlin, hvor han gjorde store Anstrængelser for at faa at vide, hvad Tydskland egentlig fordrede af Danmark, uden dog at kunne bringe mere ud deraf, end at det skulde opfylde sine »Forpligtelser« fra 1851—52 (paa hvilke man nu i et Decennium forgjæves havde stræbt at faa en Definition), og foreløbig inden 1. Januar ophæve Novemberforfatningen**.

Strax efterat Lord Wodehouse d. 16. December¹⁰ var ankommet til Kjøbenhavn, begyndte han — stadig secunderet af Geheimeraad Ewers — at paanøde Udenrigsministeren det nærdog skulde afholde sig fra ethvert Fællesskridt, hvorfor han strax afreiste. Det var o. s. v.

* At denne fra Preussens og Østrigs Side havde været betinget af at Danmark opfyldte »Overenskomsterne af 1851—52«, er en Udflugt, for hvis Opfindelse Æren tilkommer Geheimeraad Bluhme, hvem Hr. v. Bismarck ogsaa i Deputeretkammeret har anerkjendt for den rette Barnefader, idet han lyste denne Opfindelse i Kuld og Kjø¹¹.

** Af den »blaa Bog«¹² sees, at Bismarck mente, at Forfatningens Kuldkastelse med største Lethed vilde kunne udføres ved et coup d'état, og at der overhovedet aldrig vilde kunne komme noget godt Forhold mellem Tydskland og Danmark, saalænge dette ikke vilde bekvemme sig til at opgive sine demokratiske Institutioner.

gaaende Raad at kuldkaste den for ganske nylig og paa lovlig Maade vedtagne Rigsforfatning. Som Englænder maatte han naturligvis tilføie, at dette skulde ske paa lovlig Maade, d. e. med Rigsraadets Samtykke. Da han paa Halls Forespørgsel erklærede, at selv om Danmark heri fulgte Englands Raad, vilde dette ikke kunne hindre Executionen i Holsten, ikke engang sikre Kongens Anerkjendelse af de tydske Stormagter, og ikkun give Danmark en forøget Adkomst til Englands »moralske« Understøttelse, mente Hall, at der i Grunden saaledes Intet derved vilde opnaaes, medens det var klart, at Kongen ved en saa ydmygende Forholdsregel vilde udsætte det Eneste, han kunde gjøre Regning paa, nemlig sin Støtte i det danske Folk, for den største Fare. Det forekom ham indlysende, at hvad Tydskland vilde, var Krig, og at denne nye Indrømmelse derfor vilde nytte lige saa lidet, som alle de tidligere, Danmark efter Englands Raad og for at vinde dets Understøttelse, havde bekvemmet sig til. Han vilde derfor ikke kunne tilraade Kongen en saadan Foranstaltning, selv om det havde været muligt paa lovlig Maade at sætte den igjennem; men skulde Kongen kunne finde noget Ministerium, som vilde og kunde opfylde de europæiske Magters Fordring, da vilde han for sin Person ikke lægge nogen Hindring i Veien for et saadant Forsøg*¹³.

* Det er interessant af den »blaa Bog« at se, at den engelske Gesandt i Berlin, Sir A. Buchanan allerede i en Depeche af 14. December til Lord Russel¹⁴, har gjort den selvsamme Anskuelse gjældende. Da Lord Wodehouse i Berlin ikke havde opnaact den allerringeste Indrømmelse, men var bleven afvist med den gamle tydske Taktik, at kuldkaste alt hvad Danmark foretog sig uden nogensinde at rykke frem med, hvad man fordrede af det. Han spaaede derfor, at Wodehouse's Sendelse vilde mislykkes, da det ikke var rimeligt, at Danmark »ved at vende op og ned paa hele sin Politik, vilde opgive de sikre Fordele«, denne i Tilfælde af en Krig vilde frembyde. Selv Hr. v. Bismarck har pralet af, at han vilde stille Danmark en Betingelse, som det var umuligt at opfylde, og naar det ikke opfyldte samme, strax begynde Krigen.

Sagen havde naturligvis gjentagne Gange været forhandlet i Ministeriet, som dengang daglig holdt Møde — (paa Grund af min Sygdom, paa min Bopæl)¹⁵ og som var enigt i den af Hall indtagne, ovenfor betegnede Holdning. For at bringe Sagen til en endelig Afgjørelse, besluttede vi at foreslaa Slutningen af Rigsraadet, som alt i nogen Tid havde været paa Grændsen af Ufuldtallighed og hvis Arbejder nu vare tilendebragte. Udkastet til det Kgl. Budskab, som endnu samme Nat blev skrevet paa min Seng*, forelagdes næste Morgen for Kongen, som her havde en ny Leilighed til at tage sin endelige Beslutning; men da han indsaa Nødvendigheden af det foreslaaede Skridt, sluttedes samme** Dag (d. 21. December) Rigsraadets otteaarige, møisommelige Løbebane. Saaledes var da det Banner, som var løftet d. 30. Marts¹⁶ og udfoldet d. 18. November, plantet saa fast i Danmarks Jordbund, som vi formaaede.

Tilbagevist af Regjeringen, kastede Pressionen sig nu med fordoblet Styrke over Kongen. Da den var ledsaget af den Trussel, at man maatte overlade ham til sin egen Skjæbne, hvis han ikke gav efter, var den vel skikket til at gjøre stærkt Indtryk***. Han erklærede derfor d. 23. December til Hall, at han efter de af de ikke-tydske Stormagters Repræsentanter navnlig af Lord Wodehouse ham gjorde indtrængende Forestillinger ikke længer vilde kunne opretholde den af Regjeringen hidtil ligeoverfor Tydskland fulgte Politik, og derfor maatte fordre Rigsraadet uopholdelig sammenkaldt, for at forelægge samme Rigets farefulde Stilling og tage de Beslutninger, som maatte erkjendes for nødvendige. Da Hall**** om Aftenen refererede dette for

* *Overstregel:* og da det lykkedes at gjøre Nødvendigheden af dette Skridt indlysende for Kongen.

** *Rettet fra:* dermed den paafølgende.

*** *Herefter overstregel:* selv paa en stærkere Sjæl, end hans; *bagefter rettet til:* selv paa ham.

**** *Herefter overstregel:* umiddelbar[!] derefter bragte os den Efterretning, bar endog hans Ansigt Reflexen af den bedrøvelige Forfatning, hvori han havde fundet Kongen. Paa denne Med-

Ministeriets Medlemmer, enedes vi om, at vi ikke vilde kunne foreslaa Rigsraadet at ophæve eller suspendere den nye Forfatning, og følgelig maatte indgive vor Dimission — hvilket ogsaa skete næste Morgen — men at vi paa Grund af den korte Tid, der stod tilbage til 1. Januar og de paatrængende Omstændigheder vilde være villige til at sammenkalde Rigsraadet (til d. 28. December). Denne sidste uden synderlig Forhandling ud paa Natten tagne Beslutning var ikke veloverveiet, da ingen Anden kunde paatage sig Ansvaret for Rigsraadets Sammenkaldelse, end den, som ogsaa vilde paatage sig Ansvaret for de Forslag, der skulde forelægges samme. Ideen kom heller ikke til Udførelse¹⁷.

Demissionen¹⁸.

Kongen var nu henvist til egne og nærmeste Omgivelsers Kræfter, blandt hvilke navnlig den nye Oberhofmarschal, den til »Selvopofrelse« altid beredte General Oxholm og den nye Generaladjutant Hegermann-Lindencrone syntes at være udsætte til, i al Fald interimistisk, at spille en Rolle. De kom imidlertid hurtig til den Erkjendelse at Rigsraadets Sammenkaldelse og det samme tiltænkte herostratiske Arbeide vare en Umulighed, og Planen var derfor allerede opgivet af Kongen selv, da d. 26de et af Kongen sammenkaldt Møde af Notabler traadte sammen¹⁹.

Til dette ekstraordinære privy-council vare af Ministrene indbudne Hall, Monrad og Fenger, af Rigsraadet — foruden dets Præsident Madvig — 6, som havde stemt mod Forfatningen, nemlig Bluhme, Andræ, David, Ussing, Tscherning og Kranold, og 2, som havde stemt for den, nemlig Krieger og Fønnesbeck. Sammenkomstens egentlige Ophavsmænd forbleve usynlige. Efter Opfordring af Kongen (som derefter forlod Forsamlingen) gav Hall en Udsigt over den politiske Situation, og det blev derefter undergivet Forhandling, om man skulde tilraade en ny Sammenkaldelse af Rigsraadet. Da dette enstemmig besvaredes

delelse var naturligviis kun eet Svar muligt: Ministeriet indgav den følgende Morgen (d. 24de) sin Demission.

med Nei, meente Flere (f. E. Krieger), at siden det var denne Fordring, som havde fremkaldt Ministeriets Demission, maatte denne bortfalde, naar Planen opgaves, efter den gamle Regel *cessante causa, cessat effectus*. Hall yttrede imidlertid, at en Forandring af Ministeriet mulig ligefuldt kunde ansees for ønskelig, og at navnlig hans Navn ved de langvarige Stridigheder med Tydskland var bleven saa odiøst for dette, at et andet Ministerium mulig kunde have større Chancer. Heri erklærede Tscherning og David sig enige, hvorimod Monrad yttrede, at der formentlig ikke var nogen Grund til en saadan Forandring, da der i al Fald ikke var Nogen, som var villig til at give et Raad, som kunde medføre en Forpligtelse til at hjælpe Kongen med dets Gjennemførelse. Efterat Hall stærkt havde fremhævet, at det var i en Kreds som denne, de maatte søges, udtalte ogsaa Bluhme sig for Nødvendigheden af at blive staaende ved det nærværende Cabinet* hvorefter Madvig, der havde fungeret som et Slags Præsident, bemyndigedes til at meddele dette som Resultatet af den stedfundne Forhandling**.

* *Herefter overstreget*: og sammes Program.

** Hall har senere forklaret sin Optræden derved, at det var blevet ham mere og mere klart, at hvis en Samarbeiden mellem det daværende Ministerium og Kongen skulde være mulig, maatte det for denne bringes til den haandgribeligste Evidents, at han intet andet Valg havde, og han derved*** bringes til at afstaa fra den Fordring selv at foreskrive den Politik, der skulde følges. Hvad der maaskee ogsaa kan have indvirket paa Hall i denne Retning, ere nogle Symptomer paa et mindre stærkt Sammenhold i selve Ministeriet; men jeg skjønner ikke rettere, end at de Meningsforskjelligheder, der kom frem, ikke vare større, end at de altid maa findes mellem selvstændige Mænd, og at de Anker vi kunde have mod Hall, vare de samme, som vi altid havde havt og lettelig fundet os i af Hensyn til**** hans mange fortræffelige Egenskaber. Besynderligt er det forøvrigt,

*** *Overstreget*: vænnes af med at forfølge en personlig Politik.

**** *Rettet fra*: paa Grund af, i Betragtning af.

Kongen indskrænkede nu sin Fordring til en Modifikation af Ministeriet, hvorved* der navnlig skulde indtræde en anden Udenrigsminister under Hall som Conseilpræsident (efter Pagets Indskydelse foreslog han Quade i Berlin²⁰) og hvorved Wolfhagen og jeg skulde fjernes. Hans Hovedindvending mod Wolfhagen var** den, at han havde staaet i Spidsen for den Del af Administrationen, som især havde vakt Anstød i Udlandet, men hertil kom endnu, at han var geraadet i Collision med Hertugen af Glücksborg*** i Anledning af den Hyldingsed, der afkrævedes Enhver, som i Egenskab af Godseier udøvede Øvrighedsmyndighed****²¹.

at skjøndt Monrads Ord gik ud paa Bibeholdelsen af det daværende Ministerium, opfattedes denne Udtalelse (som det maa-
ske havde været smagfuldere at overlade til de Andre) som Bevis paa en Spaltning i Ministeriet, hvorpaa man byggede Formodninger, der saaledes havde et mere psykologisk, end logisk Fundament, og som kort derefter ogsaa virkelig gik i Opfyldelse.

* *Det flg. lod oprindelig:* navnlig Wolfhagen og jeg skulde fjernes. Det antages, at det især er Hertug Carl af Glücksborg, som havde stemt Kongen mod Wolfhagen, og denne Anledning er saa besynderlig, at den fortjener en særlig Omtale*****.

** *Overstregel:* naturligvis.

*** *Det flg. er skrevet med fremmed Haand oven paa Blyantsrellelse.*

**** *I Fortsættelse heraf staar, skrevet med Blyant, med samme fremmede Haand som det foregaaende, og overstregel med Blæk:* hvis nærmere Omstændigheder, skjøndt høist karakteristiske, paa Grund af Omstændighederne ikke skulle omtales nærmere. *Der staar ogsaa skrevet, men overstregel:* Denne lille Historie er saa karakteristisk, at den bør finde en Plads.

***** *Derefter følger i Teksten et større Afsnit, der har været tænkt anbragt som Note, men er overstregel, efter at Teksten havde faaet den endelige Form:*

Wolfhagen, som med Kraft og Held havde ledet alle Anliggender i Slesvig, som stode i Forbindelse med Thronskiftet, havde ogsaa affordret de Godseiere, der som saadanne havde Øvrig-

Hvad mig angaaer, da vilde den Anke, at »siden jeg var indtraadt i Ministeriet var Udsondringspolitiken gaaet frem med Syvmilestøvler«, have været aldeles afgjørende, hvis der skulde slaaes ind paa en helt anden Politik, men den var ikke paa sit rette Sted, naar denne skulde opretholdes og nu endog forsvars med Vaabenmagt*.** Hvorvidt Hall ved sine Udtalelser

hedsmyndighed, den sædvanlige Hyldingsed, dog kun under den milde Trussel, at denne Myndighed vilde vorde dem fratagen og henlagt til vedkommende Embedsmand. At den Foranstaltning ogsaa rammede Hertug Carl i sin Egenskab af slesvigsk Godseier, havde vakt dennes Uvillie. At denne Herre, som tidligere havde baaret Vaaben mod sin Konge, ogsaa efterat han var bleven benaadet var vedbleven aldeles offentlig at kokettere med Oprørspartiet, er en Skandale, man har søgt at undskylde med hans til Utilregnelighed grændsende Aandsbeskaffenhed; men at han nu vilde nægte sin egen Broder Anerkjendelse som Konge, er saa stærkt, at det kun overgaaes deraf, at selve Kongen derover vendte sin Misbilligelse — ikke mod sin rebelske Broder, men mod den Minister, som vilde haandhæve hans kongelige Ret. Resultatet af disse Forhandlinger, som førtes medens Hertugen i al Gemytlighed boede hos sin Broder — jeg havde nær sagt sin Konge — skal være bleven, at han omsider underskrev Eedsformularen, men paa den Betingelse, at den skulde beroe i Kongens personlige Værge som en stor Hemmelighed, og paa Anfordring leveres tilbage. Dette sidste skal virkelig senere være sket. At han samtidigt dermed vilde have ham (ligesom den hele øvrige Sværm af glücksborgske Prindser) udnævnte til »Høiheder« — en Plan, som ialtfald dengang ikke kunde bringes til Udførelse, er et Bevis paa, hvor overveiende Familiedyderne vare hos denne kun for Privatlivet skabte Mand.

* *Herefter overstreget:* Allermindst kunde Hall vedblive at være Chef af et Cabinet, hvorfra noget Medlem skulde fjernes af denne Grund, og han nægtede derfor at befatte sig dermed.

** Afset fra, at en dansk Ministerportefeuille, især dengang, ikke havde stor Tillokkelse, faldt den Slags Ærgjerrighed kun lidet i min Smag, og Mange ville kunne vidne, at jeg kun nødig og saa sent som muligt forlod min smukke Stilling i det smukke

for Kongen kan have* fremkaldt den Tro hos Kongen, at han vilde inclade sig paa en Modifikation af Ministeriet i den her antydede Retning, ved jeg ikke; men vist er det, at han snart kom til den Beslutning, enten at gjenindtræde med det uforandrede Ministerium eller at fastholde sin Demission, selv efterat den nærmeste Anledning til samme var bortfalden.

Derimod overraskede Monrad os om Aftenen den 27de med den Efterretning, at Kongen, til hvem han i den senere Tid stærkt havde søgt at nærme sig**, ogsaa havde kaldet ham, og at han havde tilraadet ham principaliter at beholde Ministeriet uforandret, og, hvis han ikke vilde dette, at overdrage Hall Dannelsen af et nyt Ministerium, men med den Tilføining, at han i Nødstilfælde selv vilde paatage sig dette Hverv. Monrad motiverede dette ved, at han havde fundet Kongen saa bestemt paa at faa sin Villie, at han ikke havde fundet det forsvarligt at stille Sagen paa Spidsen, saaledes som man alt under Frederik VII havde gjort, men med et meget uheldigt Udfald (Dannelsen

Veile, for at lade mig spænde i Aaget²². Særlig skal jeg dog bemærke, at jeg strax efter Thronskiftet gjorde mine Colleger opmærksom paa, at da med Frederik den Syvendes Død den personlige Hindring for Kriegers Indtræden i Ministeriet var bortfalden, og da han i Rigsraadet saa aabent havde sluttet sig til dets Politik, fandt jeg det rimeligt, at han vilde kunne vindes, hvilket jeg ansaa for ønskeligt, og at jeg derfor var aldeles villig til at afstaa ham Indenrigsministeriet²³. Nu var mit Helbred saa ødelagt, at jeg deri havde en ikke blot antagelig, men aldeles retfærdiggjørende Grund til ved at træde tilbage, af et ikke-politisk Motiv, at imødekomme Kongens Ønske.

* *Overstreget*: berettiget Kongen til den Forudsætning.

** Monrad havde i lang Tid vedkjendt sig den Anskuelse, at det er en konstitutionel Ministers Pligt, ved Siden af det officielle Forhold til Kongen tillige at søge at vinde hans personlige Fortrolighed. Om denne Theori var tillempet efter en Tiltrækning, for hvilken ogsaa andre udmærkede Mænd*** kunne være mere

*** *Overstreget*: — eksempelvis skal jeg nævne A. S. Ørsted og Madvig —.

af det Rottvitske Ministerium)²⁴. Da det imidlertid laa for og fremgik af Monrads egne Ord, at Kongen ikke vilde følge det principale Raad, naar han kunde slippe derfor, og da det var givet, at Hall ikke dertil vilde række sin Haand, var Veien til dette »Nødstilfælde« ikke lang, og man vil vist give Fenger ret, naar han bemærkede, at Monrads Tilbud ikke var skikket til at

tilgængelige, end maaske ønskeligt, eller om dens Gjennemførelse fra Monrads Side var et Fædrelandet bragt Offer, tør jeg ikke afgjøre*.

* *Overstregtet*: men vist er det, at jeg alt i Veile hørte om Fiskerscener paa Frederiksborg Søer, hvori ved Siden af Kongen og Grevinden ogsaa Monrad figurerede, og senere da Fiskene nok ikke rigtig vilde bide paa om Tilnærmelser til Prinds Christian og især til Prindsesse Luise, hvilke skulde have medført et intimere Forhold. Hvis jeg skal dømme efter hvad jeg selv har set, lykkedes dette neppe nogen af Stederne, ligesom jeg aldrig har kunnet overtude mig om, at Saloncourtoisiet klædte ham eller at Hoflivet hørte til hans mange Fag. Bedre lykkedes ham det apostoliske Menneskefiskeri hos Bondevennerne, med hvilke han ikke sjelden har koketteret paa en Maade, som ialtfald ikke faldt i min Smag — men det kan gjerne være, at mine Begreber om personlig Værdighed ere af mere knibsk Beskaffenhed, end der passer sig for politiske Mænd. Det var overensstemmende med denne Theori, at Monrad — hvad han forøvrigt ikke lagde Dølgmaal paa — strax efter Thronskiftet banede sig Adgang til den nye Konge, ved selv for ham at foredrage alle Cultusministeriets Sager. Jeg tvivler ikke paa, at det for Kongen har været en meget nyttig Indvielse i den høiere Statskunst at blive oplyst om vacante Præstekalds Tiende og Smaaredsel eller concurrerende Candidaters Anciennitet og Examenscharakter, men jeg tvivler meget paa, at det derved lykkedes vor Richelieu at faae nogen virkelig Magt over Kongens Tanke og Villie. I hvert Fald vidnede det om en særlig Tilbøielighed til at tjene Kongen og vændede[?] denne til hans Ansigt og Stemme.

styrke hans principale Raad. Min Mening resumerede jeg i de Ord, at det daværende Ministerium uforandret var det eneste Correkte (jeg agtede da paa Grund af mit daarlige Helbred at tage min Afsked), men at hvis der skulde dannes et nyt Ministerium, vilde jeg hellere dertil have Monrad, end Hall.

Dagen derefter blev den af Ministeriet indgivne Demission antaget og Dannelsen af et nyt Cabinet overdraget til Monrad.

(Monrads Ministerium)²⁵.

Monrad skulde altsaa være Conseilspræsident — det kunde denne Gang ikke mislykkes. Tillige havde vi Alle været enige i, at hvis der ikke indtraadte en fuldkommen Systemsvexel, burde Lundby og Casse blive — hin, for at fuldføre sine velgjennemtænkte Planer for at stille en velordnet og velforsynet Arme paa Benene²⁶, — denne, for at gennemføre sine vidt fremmede Retsreformer²⁷, medens Ingen af dem havde eller kunde have Prætensioner med Hensyn til de egentlig politiske Spørgsmaal*. Om Bille, Wolfhagen og mig kunde der efter det ovenfor Anførte under den nu forestaaende Combination ikke være Tale**, og da Monrad nu, ligesom i 1860, tilbød Hall Kirke- og Undervisningsministeriet, kunde han naturligvis ikke være i Tvivl om, at han vilde møde et Afslag. Det var i Ministeriet saaledes ene Fenger, og udenfor samme nærmest Krieger, til hvilke Monrad var henvist, for at give sit Ministerium politisk Charakter og Anseelse. Han henvendte sig ogsaa til Begge, men Krieger*** afslog først Indenrigs- og derpaa Udenrigs-Ministeriet²⁸, og Fenger, som skulde beholde Finantsministeriet, betingede sit Samtykke af, at**** ogsaa Hall vilde indtræde, hvor-

* Lundby forlod det ovennævnte sidste Møde af det gamle Ministerium med den Erklæring, at han var til Tjeneste for et Cabinet, der hed Hall eller — med et Buk for Monrad — smagte af Hall.

** *Overstreget*: og det var vist kun for Spøg, at Monrad.

*** *Overstreget*: , der i det Hele synes at have havt meget ringe Tillid til Monrad.

**** *Overstreget*: der foruden Monrad optoges idetmindste een Mand, til hvis politiske Omdømme han havde Tillid²⁹.

imod han erklærede sig villig til som Direktør at vedblive Forvaltningen af selve Finantsministeriet. Det stod derfor temmelig misligt med Ministeriets Dannelse, saa at endog Casse begyndte at faa Betænkelighed*, og hvis det er sandt, at Monrad har yttret, at Ministeriet skulde bringes istand, om han saa skulde komplettere det med lutter Kontorchefer, saa** vidnede dette om en lidet sund Opfattelse af hans egen og Landets Stilling. Imidlertid kom det istand, uden at gaa saa yderlig. Monrad overtog selv Finantsministeriet (med Fenger som Director). Marinen overdroges til den — ikke betydelige, men patriotiske og paalidelige Orlogskapitain Otto Lütken, — Kirke- og Undervisningsministeriet til den lille Biscop Engelstoft, hvis noget hoikirkelige Anskuelser og forgjæmte Katheder-Veltalenhed paa Rigsdagen maatte spille en lidt bedrøvelig Figur***, — Indenrigsministe-

* Da Casse syntes at ville svigte, opfordrede Monrad Byfoged Høther Hage til at overtage Justitsministeriet, men denne trak sig strax tilbage, da Casse i Mellemtiden havde betænkt sig.

** *Oprindelig lod det flg. saaledes:* var det ikke udelukkende ædle Lidenskaber, som dengang havde Magt over hans Sind. — *Dette er med fremmed Haand og blaat Blæk rettet til det ovf. anførte.*

*** Kirkeministeriet var først ikke blot tilbudt Simony — og det baade af Monrad og af Kongen — men var paa dennes indtrængende Anmodning af ham, omend med nogen Modstræben, formelig modtaget. Strax derefter blev det uden hans Vidende telegraphisk tilbudt Biskop Engelstoft, som oieblikkelig modtog det (uden andet Program, end en**** pecuniær Fordring, som ikke blev opfyldt), og med den Yttring til en Ven, at han modtog:***** »fordi det ikke gik an at lade Landet uden Regjering«. Han var saa dybt greben af denne Følelse, at han troede sig kaldet til paa Ministeriets Vegne at holde en Tiltale til Kongen i det første Statsraadmøde³⁰.

**** *Overstreges:* utilborlig.

***** *Rettet med anden Haand og blaat Blæk fra:* som han fortalte til en af sine Venner (Biscop Martensen):.

riet endelig til en velbegavet ung Departementschef, Etatsraad Nutzhorn, som dog ikke kunde aspirere til mere, end at være en brugbar Fagminister*.

Tilbage stode saaledes de tvende vigtigste Ministerier, det slesvigske, hvilket den »retsindige« Simony for nogle Dage havde laant sit Navn**³¹, og det udenrigske, som Monrad rimeligvis fra først af havde forbeholdt sig selv, og som i al Fald havde været tilbudt Krieger. Det slesvigske Ministerium skulde tildeles en tydskdannet Embedsmand (hvilket Wolfhagen forøvrigt ogsaa var) og efter allehaande Vanskeligheder*** formaaede man Amtmand Johansen i Husum³² til at overtage

* Monrad henvendte sig angaaende Indenrigsministeriet først til Hofjægermester Carlsen³³; men denne afslog det — efter Sigende, fordi Monrad ikke vilde opgive noget bestemt Program****. Derefter skal han have tænkt paa Jægermester Fønnesbeck³⁴, men atter have opgivet ham, efterat have forvisset sig om, at han var faldet i Unaade hos Bondevennerne, fra hvilke han i den senere Tid ved enkelte Lejligheder havde emanciperet sig.

** Simony erfarede først, at han ikke skulde være Cultusminister, men slesvigsk Minister ad interim, efterat Engelstoft var udnævnt til førstnævnte Post og i dennes Overværelse. Sin Entledigelse som slesvigsk Minister erfarede han først af Berlingske Tidende.

*** Da Kammerherre Johansen først havde givet Afslag, havde Monrad saa dybt indladt sig med Landfoged Krogh i Stapelholm³⁵ at han rimeligvis ikke vilde være kommet løs fra ham, naar denne ikke selv var kommet til den Erkjendelse, at han ikke egnede sig til Minister. Han var en behagelig Selskabsmand, men videre kan der heller ikke siges om ham*****.

**** *Herunder staar med Blyant og overstreget: (eller fordi Bondevennerne forbød ham det).*

***** *Blyantsrettelse i Stedet for følgende skarpere Vending: der omgikkes temmelig cavalièrement med Sandheden, men en middelmaadig Embedsmand, især som Dommer.*

samme. Det er en hæderlig og fuldkommen loyal Mand, men uden Kjendskab til og uden Agtelse for dansk Tænkemaade og dansk Dannelse og som Forretningsmand en tør Bureaukrat med mere Routine, end Opfindsomhed, mere Stivhed end Energi. Med Hensyn til Udenrigsministeriet vendte Monrad tilbage til Kongens oprindelige Ide, saavidt muligt at tilfredsstille de indenlandske Helstatsmænd og de tydske Stormagter ved Hjælp af Kammerherre Quade, — som Menneske en honnet, stilfærdig Skeptiker — som Politiker en Elev af Bluhme. Han var velindøvet i den diplomatiske Routine og havde som vor hidtilværende Gesandt i Berlin været ret vel anset af sine derværende Colleger*. Det var den Generalstab, hvormed Monrad omgav sig i det kritiske Øieblik, hvori han frivillig paatog sig at føre det danske Folk ind i den farlige Kamp for sin Uafhængighed og Frihed — ja for sin Tilværelse.

Naar jeg ovenfor har vedkjendt mig den Overbevisning, at Bibeholdelsen af det daværende Ministerium var det eneste Correcte, saa er det ingenlunde, fordi jeg overvurderede dets Kræfter — især ligeoverfor den enorme Opgave, der var samme stillet — men fordi det repræsenterede et bestemt System, som havde fundet Nationens Tilslutning. En Forandring af Ministeriet maatte derfor nødvendigvis fremkalde Tanken om en Forandring i Politiken, og enhver Vaklen i et saa kritisk Øieblik kunde ikke være andet, end svækkende. Dette gjaldt alt overfor Udlandet, hvor det aabnede Døren for alle de Udflugter, hvorved de ikke-tydske Magter søgte fremfor Alt at holde Livet i Fredsforhaabningerne**; det gjaldt i endnu højere Grad om Indlandet,

* *Overstreges med blaåt Blæk*: (alt hvad der sagdes mere end »ret vel« er ikke sandt).

Det er navnlig en meget almindelig Mening, at hvis Ministerskiftet ikke var indtraadt, vilde den svenske Alliance være kommet istand til Forsvar for Eidergrændsen³⁶. Hvad jeg til Styrke for denne Mening kan anføre, er Følgende*. Dagen

*** *Oprindelig har den foregaaende Notes Begyndelse lydt*: En i høi Grad sagkyndig dansk Autoritet var af den bestemte

hvor der udsaaedes Tvivl om hvad det var, der skulde kæmpes for, netop i det Oieblik, da Folket haardt kunde trænge til den høieste Klarhed og Begeistring. Skulde der indtræde en Forandring, maatte denne i al Fald være en saadan, som virkelig

forend Frederik VII's Sygdom fik Grev Hamilton Underretning om at handlingarne 3: Fuldmagten og Udkastet til Traktaten vilde afgaa om nogle Dage. Dette gjendrives ikke ved, hvad man fra svensk Side har paastaaet, at de ikke vare underskrevne af Kongen. Halls Fuldmagt var udfærdiget ved Kong Frederiks Nærværelse i Kjøbenhavn d. 17. Oktober. Da Telegrafterretningen om dennes Sygdom strax efter indtraf i Stockholm, holdt man Afsendelsen tilbage, og da Sagen ved hans snart paafulgte Død fik et helt andet Udseende, mældtes det, at man nu først maatte oppebie den videre Udvikling. Det anser jeg derfor for vist, at Afslutningen vilde have fundet Sted, dersom Kongens Død ikke var indtruffet. Da Christian IX havde underskrevet Forfatningen og det Hallske Ministerium derved ansaaes befæstet, opstod en Spaltning i det svenske Ministerium, idet Manderström fandt at være gaaet for vidt til, at han med Ære kunde træde tilbage, da Hovedsagen — den af Hall repræsenterede nordiske Politik [—] var opretholdt, hvorimod nu ikke blot Gripensted, men ogsaa de Geer mente, at Situationen saa væsentlig havde forandret sig, at de tidligere Aftaler dermed maatte ansees for bortfaldne. Manderström indgav da — jeg tror d. 24. Decbr. — sin Demission, og mældte Hamilton dette med de Ord, at han i det Mindste »vilde ligge i sin Grav som en ærlig Mand«³⁷. Da det øvrige Cabinet ikke troede at kunne fortsætte Regjeringen uden Manderström, var det en given Sag, at ogsaa de vilde træde af, dersom det ikke

Formening, at uden Ministerskiftet vilde den svensk-norske Alliance inden føie Tid have været afsluttet. Efter saa mange bitre Skuffelser er jeg i dette Stykke tilbøielig til den største Vantro: men vist er det at den indtraadte Forandring ialtfald gav Sverige et plausibelt Paaskud til foreløbigen at trække sig tilbage.

kunde have frembragt en Forandring i Situationen. Jeg tror nu rigtignok ikke, at selv et Ministerium Bluhme i mindste Maade vilde have rørt Preussens og Østerigs haarde Hjerter; thi de sande Motiver til Krigen vare ganske andre, end de, der hentedes fra den dansk-tydske Strid; men at Nyancen mellem Hall og Monrad eller den Duft af ancien régime, som kunde klæbe ved en saa aldeles ubekjendt Størrelse, som Kammerherre Quade, ikke kunde gjøre mindste Indtryk, det er for mig hævet over enhver Tvivl. Men skulde Ministeriets Politik oprettholdes, (hvilket jeg efter Kongens Underskrift paa Fællesforfatningen, efter Rigsraadets Slutning og efter Udfaldet af Forhandlingerne om dets Gjenindkaldelse maatte anse for givet for Kongens Vedkommende, og for Monrads Vedkommende ikke kunde paatvivle efter hans Fortid og efter hans Udtalelser) saa blev der ikke stort andet tilbage, end* personlige Hensyn.

lykkedes at bevæge ham til at tage sin Demission tilbage, og dette lykkedes, da Ministerskiftet i Kjøbenhavn blev bekjendt i Stockholm, idet man i den deraf flydende Usikkerhed om Danmarks fremtidige Politik troede at kunne finde et Paaskud til aldeles at afbryde Underhandlingerne. Grev Hamiltons Samvittighed var ikke saa føielig. Han mente vel, at Sverrig ikke havde større Forpligtelse til at opretholde Londoner Traktaten, end de andre Stormagter, men at der ingen Forandring var indtraadt i Sverrigs Forpligtelse til for sin egen Skyld at deltage i Forsvaret for Nordens Grændse mod Tydskland. Da det svigtede denne Pligt, fordrede han sin Afsked, lod sig vel bevæge til at forblive paa sin Post, saalænge »Pressionen« varede, men fik derefter sin Afsked, idet han dog for at fremtvinge Udfærdigelsen maatte reise op til Stockholm. Disse Facta anser jeg for correcte, men tør dog efter saa mange Skuffelser ikke have nogen bestemt Mening om at Alliancen virkelig vilde være kommet istand, hvis der ikke var indtraadt noget Ministerskifte.

* *Overstregel*: jammerlige.

Monrads Ministerium fik derved en vis* Lighed med det Rottwitske Ministerium**.***

Hvis det var givet, at man inden for vor egen Kreds skulde experimentere i den antydede Retning, saa vilde jeg, som alt antydet, hellere, at det blev Monrad, end Hall, dels fordi hins til alle Tider noget polygonagtige, politiske Karakter mindst vilde lide derved, dels fordi jeg mente, at hans Opfindsomhed og Snarraadighed gjorde ham dertil bedst skikket. For ikke at misforstaaes maa jeg tilføie, at ligesom jeg ingensinde har nærret mindste Tvivl om hans oprigtige Kjærlighed til Fædreland og Frihed — for ikke at tale om hans af Alle anerkjendte store Begavelse — saaledes havde navnlig det seneste halve Aar styrket min Tro til ham****. Skjøndt han tidligere offentlig havde erklæret en skandinavisk Politik for »eventyrlig«, havde i den senere Tid, hvor vi unægtelig vare drevne nær hen til Æventyrets Ene mærker, Ingen været ivrigere, end netop han, ikke blot for at søge en svensk-norsk Alliance, men ogsaa for at bringe de Offre, som udkrævedes for at give den Fylde og Paalidelighed³⁸.

* *Rettet fra*: uheldig; *dette aller fra*: ildevarslende.

** *Overstreget*: som for Kongens constitutionelle Opdragelse og for Hofcamarillaens Avelse havde en uheldig Virkning, og ikke større Priis kan der sættes paa, at ogsaa Monrad omsider fik sin Længsel efter at blive Conseilpræsident (for ikke at sige eneste Hane i Kurven) tilfredsstillet.

*** En anden Lighed er den, at han med Hensyn til den indre Politik maatte komme til at kaste sig i Armene paa Bondevennerne. Men sammenlignet med det store Hovedspørgsmaal er dette af ringe Vigtighed. — Naar forøvrigt Monrad, der nu havde opnaaet at blive Conseilpræsident, ikke lagde Dølgmaal paa den Mening, at han i Halls Ministerium ikke havde den Indflydelse, som tilkom ham, skal jeg vidne, at han havde en med Føie meget paaagtet Stemme ikke blot i Ministerraadet, men ogsaa i det engere Udskud, som forresten kun havde en factisk Bestaaen (Hall, Monrad, Fenger og jeg), som forberedte de vigtigere Sagers Behandling.

**** *Rettet fra*: hans Fasthed.

Skjøndt han senere, end vi Andre, havde opgivet* Drømmen om en konstitutionel Helstat, saa havde han dog, efterat den 30. Marts 1863 Rubicon var overskredet, trolig arbeidet med paa at udlede de rette Conseqventser af dette Skridt og bringe dem i den rette Form. Og efterat det var bleven klart, at dette Standpunkt maatte forsvares med Vaabenmagt, var han utrættelig i at bearbejde — jeg kunde næsten sige hætse Testrup og Bille, der ganske vist, hver paa sin Vis trængte til at suppleres**. Disse Vidnesbyrd ansaa jeg det for Pligt dengang at aflægge, hvor jeg kunde komme til, og nu her at gjentage med muligst Styrke, fordi jeg ikke kan billige hans Handlemaade og ikke har turdet fordølge den Svaghed i hans Karakter, som dertil var en*** medvirkende Aarsag. Men det var netop Ulykken, at han i saa høi Grad havde Vidnesbyrd Behov, at saa Mange, og deriblandt mange af Landets bedste Mænd, havde en stærk**** Mistillid til ham, hvilket blandt andet havde tilfølge, at han ikke kunde faa sit Ministerium sammensat, som det burde være. Denne Mangel paa den grundmurede***** Tillid baade til Kon-

* *Rettet fra:* var vaagnet fra.

** Fordringen om en væbnet Modstand mod Forbunds-
 ekutionen (som forøvrigt Ingen havde hævdet ivrigere, end jeg — »Execution er Krig« — saalænge den kunde gjøre Nytte for at fremskynde Krigsrustningerne og for at afholde det tyske Forbund fra en altfor tryk Letfærdighed, men stadig med det Forbehold i rette Øieblik at lade den falde) opgav Monrad først efterat Lundby havde erklæret, at vi da rimeligvis om kort Tid ingen Hær vilde have. Han havde dengang kun med sig Casse og Bille, der stadig i Ministeriet repræsenterede***** — omtrent som Koret i den græske Tragedie — den lyriske Politik*****.

*** *Overstreget:* ialtfald.

**** *Rettet fra:* uovervindelig.

***** *Rettet fra:* den rette.

***** *Herefter overstreget:* den umiddelbare Hr. Sørensen.

***** *Overstreget med blaat Blæk staar:* Monrad og lyrisk Politik!

gen og hans Universal-Minister paa en Tid, da Forholdene lagde saa overordentlig Myndighed i Regjeringens Haand, og da fuld Tillid høilig krævedes, var, selv om den var ufortjent, en stor Ulykke, og skjøndt jeg domte fordelagtigere om Monrad, end mange Andre, kunde jeg dog, efterat have set hans Ministerium, ikke uden Betænkelighed se ham som ukontrolleret og — i politisk Henseende — maadelig understøttet Dictator.

Sit Program har han i sin Valgtale³⁹ udtrykt omtrent saaledes: Alt for at undgaa Krig og, naar den ikke kan undgaaes, Alt for at føre den med Kraft og Udholdenhed. Hans Ministeriums Opgave var om muligt at holde Sagen hen indtil med Foraaret den hele europæiske Situation mere havde klaret sig, og i al Fald vore Rustningers Tilendebringelse havde sat os istand til at modtage det første Stød. Denne Opgave har det ikke løst.

II.

C. E. Fengers Kritik af Lehmanns Beretning, med Bemærkninger af C. Hall og Lehmann.

Hvor vanskeligt det maa være at skrive en fuldkomment tilforladelig Beretning om Begivenheder, i hvilke man selv har spillet en betydelig Rolle, har jeg ingensinde tydeligere seet end ved at læse Lehmanns Beretning om Ministerskiftet 1863. Man skulde troe, at der mellem ham og mig ikke let kunde være nogen betydelig Forskjellighed i Opfattelsen af en Begivenhed, der kun er 3 Maaneder gammel, og som vi begge have seet i den mest umiddelbare Nærhed, saa meget mere som vi begge have haft den største Interesse i at see og bedømme den rigtigt; og dog finder jeg, at min Opfattelse af hvad der er skeet og Aarsagerne dertil endog i væsentlige Punkter afviger ikke lidet fra hans. Dette skal jeg i det Følgende oplyse ved nogle Exempler.

Forinden en saa vigtig Beslutning toges, er det en Selvfølge, at mange Ting maatte komme frem under Overveiel- sen, men at vi umuligen kunde byde Haanden til at kuldka- ste eller suspendere Forfatningen, var mig strax klart, og blev snart klart for Alle. Noget andet er at vi skiltes med den Tanke, at vi kunde gjøre Kon- gen den Tjeneste for ham at sammenkalde Rigsraadet, men det indsaaes dog næste Morgen, at dette kun kunde skee af dem, som havde Noget at fore- slaae samme, altsaa ikke af os. At det Første er sagt til Kongen, var mig ubekjendt og skal nu vorde tilføiet*.

O L

Herunder staar skrevet med Fengers Haand og med Blyant: Husk dog efter, om De her har været fuldstændigt oprigtig!

* *Det sidste Punktum har oprindelig lydt saaledes:* Om det Første fortaltes Kongen, er O L ubekjendt.

Da Hall den 23de Decem- ber om Aftenen meddelte os Efterretning om hvad Virk- ning Pressionen havde havt paa Kongen, havde han ingen- lunde alene at meddele os, at Kongen var rystet; han var selv rystet⁴⁰. Og naar Lehmann siger⁴¹, at kun *et* Svar var mu- ligt paa Kongens Forlangende, maa hertil bemærkes, dels at Ministeriet dog først blev enig om sit Svar efter 3 Timers Debat, i hvilken den Mening, at man skulde indkalde Rigs- raadet til 28de December* og foreslaae det at forlænge sin og Forfatningslovens (2. Oct.) Exi- stens paa et Aar, ingenlunde savnede Forsvarere, ja endog en lang Tid havde Overvægten, dels at det Svar, som Ministe- riet besluttede at give, i et me- get væsentligt Punkt afveg fra Ministeriets endelige Besked til Kongen. Efterat man nemlig var bleven enig om, at man ikke burde forelægge Rigsraa- det noget Forslag til Udsæt- telse af den nye Grundlovs Ikrafttræden, fandt man dog

* *Overstreget:* 3die Juledag.

Det er vist nok, at der i Aftenmødet den 23de i længere Tid herskede en temmelig stor Uklarhed, — og det ganske naturligen — i vor Opfattelse af hvad der burde gøres. Jeg vil herved blot endnu minde om det lille Træk, at Monrad* foreslog, at en Halvdeel af os ved Lodtrækning skulde fordømmes til at *forblive* Ministre og da indkalde Rigsraadet. Resultatet blev jo imidlertid at vi Alle indgave vor Dimission, saa at det maatte blive Kongens Sag at skaffe nye Ministre til at bære den forandrede ydre Politik, men at vi dog, da den 1ste Jan. var saa nær forhaanden, vilde være villige til at foretage Indkaldelsen af Rigsraadet. Det var imidlertid under den bestemte Forudsætning, at Kongen imidlertid vilde finde idetmindste een Mand til at indtræde i Ministeriet for at gennemføre den nye Politik. — Krieger ansaae det for yderst farligt at gøre dette Experiment, naar ikke en

* *Her er overstreget et Ord, maaske: forklarede.*

at man ikke kunde nægte Kongen at indkalde Rigsraadet til den ovennævnte Dag, for at han dog kunde faae nogle Dage til i alt Fald at skaffe sig en ansvarlig Minister til at møde for Rigsraadet og fremsætte de Forslag, hvorom han maatte kunne blive enig med denne. Dette lovede derfor Hall Kongen om Formiddagen den 24de*. Men da han derefter kom til mig i Finantsministeriet, traf han der Krieger, som havde faaet nys om Sagen, og paa det Stærkeste fremhævede det Utilraadelige i at vort Ministerium under sit Ansvar foretog et saa alvorligt Skridt som at indkalde Rigsraadet. Krieger trængte ikke igjennem hermed hos os, men holdt sig dog ikke for slaaet; han gik til Monrad, som kort efter indfandt sig hos os, og meddelte os, at han ved Kriegers Forestillinger havde faaet Betænkelighed ved Sagen, og nu var af den Anskuelse, at det maatte være det nye Ministerium, som indkaldte Rigsraadet. Dette

* *I Randen staar: Om dette Mellemspil skal paa Fengers Ord det Fornødne vorde optaget⁴².*

O L

20*

saadan Mand *allerede var junden og bunden* ved selve Indkaldelsen. Da især Monrad, men dog ogsaa Fenger og jeg selv, fandt Kr.s Betænkelighed begrundet, gik jeg som anført, atter til Kongen, men han viste sig paa ingen Maade stærkt afficeret herover, idet han virkelig troede alt at have en saadan Mand i — Oxholm. —

C H

Dette er af mig fremhævet fra Først til Sidst (cfr. om Underskriften og om det lille Rigsraad) men en anden Politik fordrede et andet Ministerium, og det kunde han ikke faae. Monrad kunde ikke sømmeligen tilbyde at opstille en anden Politik, end den hvori han hidtil havde haft saa væsentlig Andeel, *og har heller ikke gjort det*. Saaledes bliver der kun personlige Spørgsmaal tilbage, hvori han efter min Mening ikke burde have hjulpet Kongen (Rotwitteri). Noget andet er, at Monrad kunde vise et nyt Ansigt og foretage smaa Forsøg paa at holde Sagen hen; men da disse Sma[a]kunster naturligviis bleve aldeles uden Virkning, bortfaldt med Eide-

fremkaldte en ny Discussion af Sagen imellem Hall, Monrad og mig, hvis Resultat blev, at Hall atter gik til Kongen, og meddelte ham at han ikke kunde faae Rigsraadet indkaldt af os.

Jeg antager, at Kongen har følt sig saaret ved denne Fremgangsmaade, og at den har havt sin Del i, at Kongen ønskede et nyt Ministerium. En anden Grund var den, at Hall vistnok endnu ikke havde fundet den rette Maade at virke paa Kongens Overbevisning; Kongen fandt hans Foredrag dunkelt, og mere forvirrende end veiledende, og hvor besynderligt dette end kan forekomme os, finder det sin Forklaring dels i Kongens hele intellektuelle Organisation, dels i den særegne Sindsstemning, som Nattevaagen, Anstrengelse, Sindsbevægelse og Krydsningen af hinanden modsigende Tilskyndelser ikke havde kunnet undlade at fremkalde hos ham.

Men Hovedgrunden til at Kongen ønskede et andet Ministerium var selvfølgelig den, at han ønskede en anden Politik. Den af vort Ministerium fulgte Politik havde bestandig været ham imod; han mente nu at see at den havde haft fordær-

rens Overskridelse hans Ministeriums Berettigelse. Dette har han selv for mig vedgaaet. Forresten vil et Par Tilføininger skee i Henhold til det her Anførte.

OL

Ubehageligheden er sikker, men veier Intet. Resten har jeg selv sagt, og skal præcisere lidt stærkere (cfr. supra).

OL

velige Følger baade for Landet og for hans Dynasti. Han troede, at det endnu kunde være Tid til at gjøre et Omslag, hvorved Adskilligt kunde gjøres godt igjen, og han blev heri bestyrket ved de Raad, som fra flere Sider, især dog fra Udlandet strømmede ind paa ham. Hermed stemmer det ogsaa ret godt, at han i ethvert Tilfælde vilde have en anden slesvigsk Minister end Wolfhagen, som havde staaet i Spidsen for den Administration, der især havde vakt Anstød i Udlandet; hvorvidt den af Lehmann anførte Conflict med Hertug Carl har haft nogen Betydning i denne Henseende, veed jeg ikke; der er ingen Tvivl om at Kongen i denne Sag viste stor Charactersvagthed. —

At vi under denne Situation ikke kunde være meget opsatte paa at holde Ministeriet sammen, vil let indsees, thi det er høist ubehageligt at være Minister, naar man ikke har Kongen med sig. Men her til kom endnu 2 meget væsentlige Omstændigheder. Den ene var den, at det for Flere af os stod tvivlsomt, om det ikke vilde være det Bedste for Landet, at der efter at Sagerne var

førte til det Punkt, som da var naaet, blev dannet et nyt Ministerium. Spændingen med Tydskland havde naaet en saadan Hoide, at Krig maatte synes uundgaaelig, og vi havde endnu ikke Sikkerhed for at Nogen i denne vilde slutte sig til os; derhos var Aarstiden ubeleilig, og vore Forberedelser ikke saa vidt fremmede som ønskeligt vilde være, naar vi skulde kunne tage imod det første Stød paa en tilfredsstillende Maade. Det var derfor meget ønskeligt at vinde Tid, om muligt et Par Maaneder, og dette syntes snarest at kunne bevirkes ved Dannelsen af et nyt Ministerium, navnlig af de egentlige Helstatsmænd, en Forholdsregel, som for endnu ikke længe siden aabenlyst var bleven anbefalet, eller rettere sagt, forlangt af Østerrig. Den anden Omstændighed var, at der i den senere Tid havde vist sig en mindre Grad af Sammenhold i Ministeriet. Naar Lehmann siger, at Monrad havde en meget paaagtet Stemme baade i Ministerraadet og det engere Udvalg, forholder dette sig naturligvis rigtigt. Ikke desto mindre havde han i Løbet af de sidste

Maaneder flere Gange beklaget sig over, at Forholdsregler og Forslag, som han meget livligt interesserede sig for, ikke blev tagne tilfølg; baade han og flere af os andre havde Grund til Besværing over at Spørgsmaal, som altid tidligere var blevne behandlede i Ministeraadet, nu afgjordes af den enkelte Minister enten alene eller efter en Conference med Conseilpræsidenten, og endelig var flere af Ministeriets Medlemmer utilfredse med, at Hall ikke altid viste den tilbørlige Fasthed lige over for Kongen og dennes Omgivelser. Dette havde flere Gange været paa Tale imellem os, og havde navnlig gjort et temmelig stærkt Indtryk paa mig. Kort før det omhandlede *privy-council* d. 26de havde jeg ogsaa en Samtale derom med Hall, hvori jeg udtalte den Anskuelse, at det neppe vilde lykkes ham at samle os igjen til en saadan Enighed som tidligere havde været tilstede imellem os, og at det ogsaa af den Grund var ønskeligt, at et andet Ministerium blev dannet. Muligvis har dette været en af Grundene til, at Hall i Mødet udtalte sig for Hensigtsmæssigheden af at danne et nyt Ca-

Dette er rigtigt og skal blive tilføjet⁴³, men det kan mindst være Monrads Misnøie, som kan have bevæget ham

til at udtale sig *for* Ministeriets uforandrede Bibeholdelse. Dette er Logik, hvorom der ikke kan tvistes, og Fenger maa altsaa forstaae Monrads Udtalelse saaledes, at han i hvert Fald vilde vedblive at være Minister, enten det saa var med eller uden Hall. Forresten angik hiin Misnoie kun underordnede Punkter, og der var efter min Mening i den senere Tid ikke mere Anledning dertil, end tidligere hvorfor det ialtfald paa mig ikke har gjort samme Indtryk, som paa Fenger. Jeg har altid vidst og ofte aabent udtalt, at Hall havde sine svage Sider som Conseilpræsident, ved Siden af de fortræffelige Egenskaber han besad. Men ingen af Delene var for mig noget Nyt.

OL

Mit Udbrud var en Gjentagelse af mit Tilbud at udtræde af personlige Grunde (f. E. Helbred) men at jeg ikke fandt det rigtigt at det skulde skee af politiske Grunde, *naar* Poli-

binet, medens Monrad, som ikke syntes at have faaet saa stærkt et Indtryk heraf, efterat det var bleven tydeligt at den nye Grundlovs Modstandere ikke vilde danne noget Ministerium, erklærede sig uenig med Hall i dette Punkt, og mente at det gamle Ministerium burde træde ind igjen.

Hvad der er passeret i den Samtale, som Hall d. 27de om Formiddagen har havt med Kongen, efter at denne havde modtaget de vise Mænds Raad om ikke at modtage Ministeriets Demission, er desværre ikke blevet mig fuldstændigt klart⁴⁴. Da Hall kom fra Kongen, meddelte han vel, at Kongen ikke syntes tilbøielig til at følge de vise Mænds Raad, og at han ikke alene ønskede Lehmann og Wolfhagen remplacerede, men ogsaa en anden Udenrigsminister end Hall, navnlig Quaade (det er senere blevet mig klart, at Quaade var blevet bragt i Forslag af Sir A. Paget). Men hvorledes Hall egentlig har optaget dette Forslag, kom ikke frem, væsentlig paa Grund af et Udbrud af Lehmann, der viste Hall at han her maatte være forsigtig. Han indledede da en Debat

tiken skulde opretholdes. Forresten er det heller ikke mig klart, hvad der dengang er passeret mellem Kongen og Hall, og en Randglose af dennes Haand vilde derfor være ønskelig — ikke mindst for ham selv. *OL*

+ *I Randen staar i Tilknytning til et + følgende:* Selv uden L.s Udbrud vilde min Beretning ikke i noget Væsentligt være bleven anderledes eller fuldstændigere. Det kom nemlig ikke til nogensomhelst Aftale mellem Kongen og mig, idet Kongen selv yttrede, at det var bedst at opsætte Afgjørelsen af de reiste Spørgsmaal til den følgende Dag (Mandagen). At Kongen heller ingenlunde betragtede Sagen saaledes, som om der var tilveiebragt nogen Enighed mellem ham og mig, fremgaaer jo ogsaa tilstrækkeligt deraf, at han endnu samme Dag (Søndagen) lod Monrad kalde til sig for at komme efter, om han skulde være villig til at gaae ind paa Dannelsen af et Ministerium overensstemmende med K.s Ønsker. *CH*

Heri aldeles enig, som min Fremstilling viser. *OL*

For mig staaer det, at netop

om, hvorvidt man kunde gaa ind paa et saaledes modificeret Ministerium, hvilket af Lehmann og mig blev besvaret benægtende, hvorimod Monrad tilraadede det, idet han erklærede det for en stor Feil, om vi ved denne Leilighed vilde give Kongen til det Yderste. + Dette ansaae vi imidlertid for at være nødvendigt, dersom et virkeligt Sammenhold imellem Kongen og Ministeriet senere skulde kunne bringes tilveie; at enkelte Personalforandringer snart burde indtræde, var os tydeligt; men dette burde først ske efterat Ministeriet var reconstrueret i Henhold til hvad der var raadet Kongen af Flertallet i den Forsamling, som han selv havde sammenkaldt for at erholde Raad. Hvorvidt Hall heri var enig, skal jeg ikke kunne sige, men vist er det, at han herefter bestemte sig til ikke at danne noget nyt Ministerium, men enten at gjenindtræde med samtlige sine Colleger eller slet ikke. Monrad derimod erklærede aldeles aabenlyst sin Dissents, og det overraskede mig derfor ikke, da han samme Dags Aften meddelte os, at han eventuelt havde paataget sig det

Fenger, om end i milde Ord, misbilligede den Bro, Monrad havde bygget, og navnlig stærkere end jeg, hvis Ord ere anførte og senere kommenterede i min Beretning. *OL*

Skal vorde berigtiget⁴⁵.

OL

Hverv at danne et nyt Ministerium, et Tilbud, der, som man let vil see, nødvendigvis maatte føre til, at dette Hverv vilde blive ham overdraget.

Om de følgende Dages Forhandlinger skal jeg her ikke udtale mig nærmere, men kun tilføie den Berigtigelse, at jeg ikke gjorde min Indtrædelse i det nye Cabinet afhængig af, at der foruden Monrad optoges i det Mindste en Mand, til hvis politiske Omdømme jeg havde Tillid, men at jeg paa Monrads Spørgsmaal til mig, om jeg vilde træde ind i Ministeriet, svarede at jeg hertil var villig, saafremt han kunde faae Hall til ogsaa at indtræde. —

Jeg kan ikke være enig med Lehmann i hans Opfattelse af Monrads Antecedentia⁴⁶. Han har stedse været en fuldkomment loyal og trofast Collega, og jeg har aldrig seet det Mindste, som kunde tyde paa at han havde særegne Hensigter. Men han har selvfølgelig om adskillige Punkter havt andre Anskuelse end de, som var gjældende i Ministeriet, og uagtet han i Regelen nøie har passet ikke herved at fremkalde Collisioner, har han dog ikke kunnet undgaae, at der undertiden

fremkom et Skin af Uenighed, som man da ikke har undladt paa bedste Maade at benytte. Naar man saaledes har troet at bemærke, at han gjerne vilde skaffe sig en særlig Stilling saavel til Kong Frederik d. 7de som til Hofkredsene og senere til Prinds Christian og dennes Kreds, troer jeg at dette beroer paa en Misforstaaelse. Han mente, at Ministeriet begik en Feil ved at omgaaes saa lidt med Kongen, og ved paa en Maade at lade sig udelukke af den fornemme Verdens Kredse, hvori vi ifølge vor Stilling burde indtage en bestemt Plads, og han søgte baade for sit eget Vedkommende at rette denne Feil og at formaae os andre til at gjøre det Samme. Dette slog feil for ham, dels fordi hverken Kongen eller den fornemme Verden havde nogen særlig Tilbøielighed til at indlade sig med ham, dels fordi vi andre ikke vilde sekundere ham i disse Bestræbelser, og han undgik derfor ikke en Del Spot i denne Anledning. Men af alle de Historier, som ere mig meddelte herom, og det er et meget stort Antal, har dog ikke en eneste berettet, at han nogensinde under disse Bestræbelser har fore-

Om Skinsyge kan der ikke være Tale hos dem, som ikke indlade sig i nogen Kappelstrid, men snarere dertil forholde sig ironisk. Hvis Hall har følt den — hvad jeg ikke veed — har det ikke manglet paa Anledning, og at Monrad ikke er cureret for denne Fascination, er for mig aldeles vist.

Forresten er mit Venskab for Monrad lige saa fast, som det er gammelt, og jeg har i Krisens Dage for alle de Vantro, jeg talte med, aflagt de stærkeste Vidnesbyrd, ligesom jeg i Beretningen har gjentaget dem, om Ting, som kun Faa kunde kjende. Dette maa for ham være mere værd, end at ogsaa jeg har spøgt med en Svaghed, som Alle kjende, og hvorover ogsaa Fenger har hørt megen »Spot«. Er det sandt, som ogsaa Fenger vidner, at han almindeligen »bliver mistænkt for at mene Andet, end han siger«, saa maa dette have en dybere Grund,* end at den

taget sig Noget, hvorover vi andre kunde blive skinsyge.

At han har havt sin Ærgjerrighed, og at det har tiltalt ham at være den Første, vil jeg ikke nægte. Jeg troer, at han i 1860 kun ugjerne opgav Tanken om at blive Conseilspræsident⁴⁷. Men Nydelsen af Magten er ikke nogen daarlig Cur for denne Sygdom, og jeg har fundet de tydeligste Vidnesbyrd om, at den i de sidste Aar er taget mærkeligt af hos ham. Jeg er navnlig overbevist om, at den kun har spillet en ringe Rolle ved Ministerskiftet i 1863, om den overhovedet har spillet nogen. — Monrad har et Uheld og en Mangel, som ere til stor Skade for hans Virksomhed. Uheldet er at han bliver mistænkt for at ville og mene Andet end det han siger; Mangelen er at han troer Andre for godt, navnlig i Relation til sig selv, det vil sige, han troer at han staaer sig bedre med dem end han gjør. Han vil derfor vel kunne gjøre sit Fædre-

* Under Stykket staaer her tilføjet med Blyant og vistnok med Fengers Haand: Grunden kan ligge 2 Steder: hos ham eller hos Publikum.

kan affærdiges som et »Uheld«. Derved kan end ikke en Ven acqviescere, naar han staaer som Vidne for Historiens alvorlige Domstol. Hvad der i min Beretning kunde have Skin, ikke af Vidnesbyrd, men af Persiflage, skal udgaae⁴⁸.

OL

land store Tjenester, men han vil aldrig faae den Løn derfor, som han har fortjent. —

d. 31. Marts 1864.

Fenger.

III.

Orla Lehmann: „Det holstenske Ministerium“. Tillæg til „Beretning om Ministerskiftet 1863“.

Der har i det Foregaaende ikke været Tale om det holstenske Ministerium; men idet jeg anser det for nødvendigt ogsaa derom at tilføie et Par Ord, maa jeg gaa lidt tilbage i Tiden — dog ikke længere, end til 30te Marts 1861, da ved Raasløffs Afskedigelse dette Ministerium »ad interim« tilfaldt Hall⁴⁹.

Efter det dybe Saar, Raasløffs kummerlige Personlighed, som man i Holsten omgav med en affekteret* Opmærksomhed, og hans tvetydige Optræden i Itzehoes Stænderforsamling² havde bibragt den danske Regjerings Anseelse, var det paa Tide at bringe Holdning og System ind i den holstenske Forvaltning. Der gaves hertil to Veie, enten at regjere med og for det slesvig-holstenske Ridderskab, som havde Aarhundreders Hævd paa at beherske den i sin velhavende Gemytlighed ikke uregjerlige Befolkning, eller at slutte sig til de mere demokratiske Elementer, for gjennem liberale Reformer, især i social Retning, paa Adelenes Bekostning at skaffe sig et virkeligt Tilhold i Folket. Ved ingen af disse Veie kunde man tilfredsstille Alle; men ved dog at tilfredsstille Nogle vilde man have skabt sig en Støtte, og den Strid, som maatte følge deraf, vilde da have været en indre Strid, saaledes som den findes i alle Lande, og som vilde have sat Regjeringen istand til at manøvrere og mægle mellem og med Partierne, i Stedet for den trøstesløse Enstemmighed, hvormed nu den hele Befolkning kom til som en kompakt Masse at staa overfor Regjeringen. Det første af disse Systemer fulgte Revent-

* *Rettet fra*: aldeles ironisk.

low-Criminil med et Held, som rigtignok fandt en væsentlig Støtte i den Udmattelse, der i Holsten som i det øvrige Europa fulgte ovenpaa Oprørstidens Overanstrengelse; det sidste forsøgte Schele, men med en Halvhed og Keitethed, som ved Siden af den rige Høst, hans Personlighed og Antecedenter frembode for Bagvadskelsen, ikke udrettede andet, end at vække Ridderskabets glubende Had, uden i Befolkningen at fremkalde nogen Modstand mod dets Indflydelse⁵⁰. Ingen af Delene kunde man fordre af Hall; thi dertil hørte en Kjendskab til Landet og Befolkningen, til dens Vaner og Love, som han ikke havde og ikke kunde have, og i hvert Fald kunde denne Opgave ikke være* et Tillæg til Udenrigsministeriet. Derimod paalaa det ham allerede som Conseilpræsident** at skaffe en virkelig holstensk Minister. Dette erkjendte han tilfulde, og han havde ogsaa Ret i, at det var lettere sagt, end gjort; thi hos de Fleste af dem, som vare istand til at overtage Forretningernes Ledelse, var den slesvigholstenske Theori saa rodfæstet, at det var vanskeligt, selv med Concessioner fra vor — og under Reservationer fra deres Side, at formaa dem til at indskrænke sig til Holsten alene. Men om et rask og alvorligt Initiativ, i al Fald med nogen Opoffrelse, kunde have ført til Maalet, er et Spørgsmaal, Erfaringen ikke kan besvare, fordi et saadant Forsøg ikke er bleven gjort. Saaledes slæbte den daglige Administration sig hen med de forefundne Departementschefer, blandt hvilke der fandtes ret brugbare Kræfter***. Der er heller ingen Tvivl om, at de

* *Overstregel*: en Biting, og ligesom.

** *Rettet fra*: Men der paalaae ham som Conseilpræsident en Forpligtelse, om hvis Opfyldelse hans interimistiske Stilling til Holsteen var en daglig Paaminder.

*** Strax efter min Indtræden i Ministeriet var der Tale om at stille en paalidelig Direktør i Spidsen for den holstenske Forvaltning; men Etatsraad Wøldike⁵¹ fra Appellationsretten i Flensborg, som i den Anledning blev kaldet til Kjøbenhavn, betingede sin Overtagelse af et Program, der mere var beregnet paa at tilfredsstille hans flensborgske Venner, end Holstenerne.

løbende Sager bleve afgjorte paa en ret tilfredsstillende Maade, og der fremkom, navnlig mod Slutningen, *respektable Lovarbeider, ligesom Halls vindende Personlighed gjorde et godt Indtryk paa de enkelte Holstenere, med hvilke han kom i Berøring. Under normale Forhold vilde dette have været meget, og i en vis Forstand var man ogsaa i Holsten tilfreds; men der er intet Spørgsmaal om, at denne Tilfredsheds væsentlige Grund var, at man lod dem gjøre hvad de vilde, og dens Virkning, at de med den største Ugenerthed kunde forberede sig til det nye Oprør, hvortil Bevidstheden om Tydsklands Medhold og om den danske Regjerings overordentlige Humanitet** gav selv de Svageste det fornødne Mod. Af alle Anker mod Halls holstenske Administration er ingen uretfærdigere, end at den var tyrannisk, men ingen sandere, end at den beviste, at den danske Regjering ikke var istand til virkelig at regjere Holsten. Det er derfor intet Under, at Tøilerne bleve tagne ud af dens*** Hænder.

****En Tid lang var der nogen Tale om, hvis man vilde slaa ind paa en mere folkelig Retning, at henvende sig til Advocat Bargum⁵².***** Han havde tidligere været en ivrig Slesvigholstener, endog Præsident i den oprørske »Landesversammlung«;

Dette Forsøg opgaves derfor, og andre vides ikke at være gjorte i den Retning.*****

* *Overstregel*: meget.

** *Rettet fra*: Svaghed.

*** *Overstregel*: svage.

**** *Begyndelsen af dette Afsnit var oprindelig formuleret saaledes*: Hall talte ofte nok om Nødvendigheden af at finde en holsteensk Minister, men derved blev det ogsaa. Vel blev der stundom tænkt paa Advocat Bargum, hvis man vilde støtte sig til Demokratiet. Han havde tidligere o. s. v.

***** *Overstregel*: For Alvor blev der dog ikke tænkt derpaa.

***** *Overstregel*: Derimod erholdt Hall en paalidelig Medhjælp, idet den unge Grev Wilhelm Moltke (Espe)⁵³ blev udnævnt til hans Secretair; men til egentligen at supplere Hall havde han hverken Evne eller Character.

men efterat denne Sag var beseiret paa Valpladsen og forkastet af Europa havde han opgivet den og nu stillet sig paa et rent holstensk Standpunkt (omtrent det samme som den tidligere nyholstenske Theori, for hvilken Ohlshausen og Clausen havde staaet i Spidsen, og med den samme demokratiske Tendents)⁵⁴. Et saadant Omslag kunde være motiveret af aldeles hæderlige Grunde, og i Rigsraadet havde han givet store Beviser paa logisk Styrke og koldblodig Fasthed. Men hans Forsøg paa at samle et Parti omkring sig havde havt saa lidet Held, og den rasende Forfølgelse, som den hele slesvigholstenske Cohorte og navnlig det i sine Privilegier truede Ridderskab rettede imod dette hans »Forræderi«, havde i den Grad lagt ham for Had, at der ikke for Alvor kunde tænkes paa at stille ham i Spidsen for den holstenske Forvaltning. Selv hans Udnævnelse til Borgmester i Kiel vakte stor Forbittelse, som dog efter at have faaet Luft i de fornødne Ordudgydelser, snart døde hen. Endel nærmere kom man ind paa Sagen ad en ganske anden Vei, idet et af de fornemste Medlemmer af Ridderskabet selv tilbød sig. Det var Grev Otto Blöhme, Storkors af Dannebrogen, hanoveransk Geheimeraad og Svoger til den hannoveranske Premierminister, Grev Platen, beslægtet eller besvogret med det halve slesvig-holstenske Ridderskab, navnlig med dettes Chef, Grev Adolf Blöhme til Heiligenstedten, Eier af det store Riddergods Salzau, selv en meget rig Mand og som Raadgiver, Administrator o. dsl. en anerkjendt Autoritet i alle Pengeanliggender⁵⁵. Med alle ydre Betingelser forenede han derhos tvende meget sjældne Egenskaber, en brændende Lyst til at blive Minister og Redebonhed til aabent at slutte sig til Ministeriets Program om en rent holstensk Selvstændighed, og hvad der manglede ham i Forretningsdygtighed kunde let erstattes ved en Direktør eller maaske hellere ved en i Holsten oprettet Lokalregjering. Men hver Gang hans Navn nævnedes, mødtes det af de stærkeste Indsigelser, hentede fra den Mangel paa Agtelse, hans Personlighed og private Forhold skulde have bevirket. Selv tør jeg ikke derom fælde nogen Dom; men denne »sittlich-germanische Entrüstung« over Ting, hvilke man under andre Omstændigheder uden Tvivl vilde have overset med kri-

stelig Overbærenhed, kunde godt være en Virkning af hans Tilnærmelse til den danske Regjering*; thi der haves Beviser nok paa den slesvigholstenske Terrorismes Hensynsløshed**. I al Fald havde man ingen bedre, end den, man saaledes havde fundet uden at have søgt ham. Hall holdt ham hen med disse elastiske Fraser, der hverken sige Ja eller Nei, hvori han var en stor Mester***. At Blohme desuagtet i langsommelig Tid holdt ved,

* *Denne Sætning lod oprindelig som følger:* kunde lige saa godt være en Virkning, som en Grund til hans Tilbøielighed til en Tilnærmelse til den danske Regjering.

** *Overstreget:* og Magt.

*** Baron Blixen-Finecke havde faaet Nys om denne Forhandling og benyttede den paa en for ham aldeles characteristisk Maade. Hall blev nemlig en Dag overrasket ved fra Grev Blohme at modtage et Brev, som Blixen havde tilskrevet ham fra Sverrig af, og hvori det mældes, at han i Sverrig havde faaet Underretning om at Hall uden Kongens Vidende havde tilbudt ham det holstenske Ministerium, at han havde anset det for Pligt derom at underrette Kongen, som var meget opbragt over en saadan Miskjendelse af hans Autoritet, men at hans Vrede dog ikke var rettet mod Blohme, hvem han tvertimod var meget bevaagen. Hall begav sig hermed til Kongen, mindede ham om, at han i flere Samtaler om det holstenske Ministerium som en Mulighed havde nævnet Grev Blohme, men at det aldrig havde kunnet falde ham ind at »tilbyde« ham denne Portefeuille, da Kongen bestemt havde udtalt sig derimod (navnlig under Paa-beraabelse af, at Blohme under Oprøret skulde have været i Prindsen af Nørs Stab); imidlertid fremgik det af nogle Breve fra Blohme, at han fremdeles var villig. Da Hall beklagede sig over, at Kongen havde modtaget en saadan Denunciation, uden at give ham Leilighed til at forsvare sig,**** lod Kongen falde Ord, der tydede paa, at Blixens Ord ikke veiede meget i hans Øine⁵⁶.

**** *Overstreget:* blev Kongen noget forlegen, og undskyldte sig med, at baade han selv og Kong Carl vidste, at Blixen er en

beviser i al Fald hvad nu end hans Motiver kunne have været, hans Tilbøieligheds Alvor. At han selv længe efterat han maatte anse sig for definitivt forsmaaet,* udviklede ganske de samme Anskuelse for den herværende engelske Gesandt, vidner om hans Overbevisnings Oprigtighed.**

Det første alvorlige Forsøg blev saaledes først gjort i Sommeren 1862, og det med Grev Carl Moltke⁵⁷, som efter flere Reiser nu opholdt sig paa Frydenlund, hvis idylliske Fred begyndte at blive trykkende for hans mere praktiske end contemplative Natur. Hall benyttede derfor en tilfældig Anledning til at bringe Sagen paa Tale, og Moltke gik med saadan Ivrigheid ind paa samme, at man allerede Dagen efter drøftede Detailerne i et Møde, hvortil ogsaa Fenger var tilkaldt. Alt tegnede godt. Han vilde træde i Spidsen for en Regjeringskommission, som skulde residere paa Plöner Slot, og som ikke blot skulde

»Vindbeutel«, og derfor ikke brød sig om hans Intriger. Han lod i det Hele til at være meget vred paa Blixen, hvilket dog ikke forhindrede, at de vedbleve at være lige gode Venner. Da dette Venskab var inspireret af Grevinde Danner, kan jeg, hvor nødig jeg end nævner denne »Dame«, ikke undlade at tilføie, at hun, da Venskabet var paa sit Høieste, i en Samtale om en Vagabond af en svensk Greve, efter at have tillagt denne en Række af meget nærgaaende*** Epitheta, resumerede sin Dom med de Ord: »kort sagt, han er en anden Blixen«.

* *Overstregel:* da han i Anledning af Thronskiftet kom til Kjøbenhavn.

** Sir Augustus Paget ansaa Sagen for vigtig nok til derom at gjøre Indberetning til Lord Russel. Ifølge hans i den blaa Bog optagne Depeche⁵⁸ gik Blöhmes Udtalelser ud paa, at Holsten vilde være tilfreds med selv at erholde Bestyrelsen af sine egne Anliggender, at det med Hensyn til Slesvig vel havde Ønsker, men ingen berettigede Fordringer, og at det i al Fald ikke havde Lyst til for Slesvigs Skyld længere at opoffre sin egen Fred og indre Udvikling.

*** *Retlet fra:* nedsættende.

have det holstenske Ministeriums Forretninger, men ogsaa alle Fællesministeriernes Attributioner, forsaavidt de vedkom Holsten. Commissionen skulde staa direkte under Kongen (med et holstensk Geheimstatsraad bestaaende af Prindserne, Commissionens Præsident og hvem Kongen ellers maatte tilkalde) og forhandle paa lige Fod med det dansk-slesvigske Statsministerium. Skjøndt den administrative Udsondring saaledes skulde gennemføres fuldstændig, vilde den endelige Opgave dog være at tilveiebringe en med Forbeholdet af 6. November 1858⁵⁹ stemmende Gjenforening af Hertugdømmene med Monarkiets øvrige Dele, hvorom Commissionen skulde gjøre de fornødne Forslag; men da disses Vedtagelse skulde bero paa Overenskomst, hvorved altsaa navnlig Rigsraadets Samtykke var forbeholdt, kunde det saaledes opstillede Endemaal ikke vække nogen Betænkelighed, selv hos dem, der ikke troede paa dets Opnaaelighed. Ogsaa de Vanskeligheder, som kunde opstaa af det midlertidige finansielle Mellemværende⁶⁰ (hvorved Moltke erkjendte Normalbudgettet som gjældende Lov og Kongelige Resolutioner om ekstraordinære Udgifter for bindende) eller som vilde reise sig af Commissionens Myndighed over de fra Holsteen udskrevne Tropper (der ikke skulde udelukke Kongens Ret til som Krigsherre at henlægge sine holstenske Tropper, hvor han vilde, hvorimod de i Holsten garnisonerende Hærafdelinger paa den civile Øvrigheds Opfordring skulde understøtte denne i Rolighedens og Lydighedens Opretholdelse) — alle disse Vanskeligheder vare i al Fald ikke større, end at de kunde overvindes eller oversees. Mere Betænkelighed frembød Forholdet til Udenrigsministeriet, hvorom Grev Moltke syntes at have noget uklare og vidtgaende Ideer; men da der var den mest levende Attraa efter at Planen maatte komme til Udførelse, fordybede man sig ikke i Vanskelighederne, men skiltes fra dette foreløbige Møde med det bedste Haab*.

* Efter et Taffel, som Dagen derpaa afholdtes paa Skodsborg, modtog Moltke Kongens Tak, og kyssede hans Haand ved Meddelelsen om, at hans Broder, Grev Fritz Moltke var ud-

Da Moltke imidlertid faa Dage derefter fremkom med sit formulerede Forslag, viste det sig, at navnlig Forholdet til Udlandet vilde frembyde uopløselige Vanskeligheder. Han fordrede nemlig ikke blot — hvad der let kunde indrommes — at Commissionen skulde have Stemme ved alle udenlandske Sager, som vedkom Hertugdømmets særlige eller det tyske Forbunds indre Anliggender, men det viste sig, at han dertil henregnede det danske Riges hele Mellemværende med det tyske Forbund*, og til den Ende navnlig forbeholdt Commissionen Ret til med Kongens Samtykke at udsende overordentlige Missioner, som Udenrigsministeriet da skulde meddele de fornødne Fuldmagter og Instruktioner, efter Overenskomst med Commissionen. Det falder let i Øinene, at et saadant Arrangement mulig kunde bringes til Udførelse, saalænge Danmark ikke havde Andet at gjøre i Frankfurth, end »for Holsten« at afgive sin Stemme om indre tyske Forbudsanliggender, men at det nu, da det dansk-tyske Spørgsmaal var saa godt som det hele Indhold af Danmarks udenrigske Politik, var omtrent det samme, som at voldgive dets Skjæbne til Holstenerne. Det kom imidlertid ikke til nogen yderligere Forhandling, da Grev Moltke, efterat have set det Kgl. Budskab til Rigsraadet, der udtaler Nødvendigheden af at søge en anden Ordning, end den ved Kundgjørelsen 28. Jan. 1852 paatænkte⁶¹, undskyldte, at han ikke havde kjendt dette Aktstykke, tog sin Hat og skyndte sig ned af Trappen. Sagen er nok**, at han i den korte Mellemtid alt havde gjort Erfaring om, at han ikke vilde finde den Bistand, hvorpaa han havde troet at kunne gjøre Regning***.

nævnt til Amtmand i Reinbeck⁶². Ogsaa Publikum, som havde faaet Nys om disse Forhandlinger, ledsagede dem med sine bedste Ønsker.

* *Derefter er flg. overstreget*: d. e. den egentlige Ledelse af det danske Monarkies udenlandske Politik.

** *Rettet fra*: Der kan ingen Tvivl være om, at o. s. v.

*** Man vil have let ved at trøste sig over, at denne Underhandling mislykkedes, hvis det forholder sig rigtigt, hvad der

Tanken vendte sig nu* til Kammerherre Bernhard Bülow i Frankfurth⁶³. Han var en født Meklenborger, som Christian VIII

fortaltes fra god Kilde, at Moltkes Plan gik ud paa at lade Rigsraadet vedblive indtil Valgperiodens Udløb, men da at undlade at udskrive nye Valg. Saa blev der kun de kongevalgte Medlemmer tilbage, hvorved han rimeligvis mente tillige at være kommet tilbage til Fr. 26. Juni 1854⁶⁴.**.**

* *Overstreget*: for Alvor. — *Dette er igen rettet fra*: nærmest.

** *Derefter er overstreget flg.*: (Tscherning: Hør!) Er denne Fortælling en Satire, saa er det i alt Fald en Satire, som rammer.

*** *I Randen ud for Noten om Moltkes Plan staar tilføjet med C. Halls Haand, og overstreget med Blyant*: Denne Fortælling er saa langt fra at være en Satire, at jeg tvertimod kan indestaa for dens fuldstændige Sandhed. I den ovenberørte sidste Samtale med Carl Moltke udtalte han ligefrem og bestemt til mig, at et Hovedmotiv for ham til nu at være villig til at overtage det holstenske Ministerium var det, at han tilfældigviis, og, som han tillige udtrykte sig, lykkeligviis havde bemærket, at Valgloven af 1855 kun var en provisorisk Lov⁶⁵, hvoraf han uddrog den utrolige, men dog af ham haardnakket fastholdte Conseqvents at ingen nye Valg vilde kunne foregaa efter denne Lov, naar nu snart den første Valgperiode var udløbet, og at man saaledes paa den simpleste Maade af Verden befriedes for det af Tyskland saa stærkt anfægtede Rigsraad bestaaende[?] alene af danske og Slesvigere; medens man ikke behøvede at gjøre nogetsomhelst Skridt mod selve Forfatningsloven af 2den Octbr. 1855⁶⁶, der endnu vilde vedblive at bestaae, men i stille Resignation maatte afvente det Tidspunkt da den atter kunde træde i levende Virkelighed. — At jeg efter at have haft Leilighed til at kaste et Blik ind i dette Galimathias følte mig meget lettet ved hans Erklæring, at han efter nu at være bleven bekendt med Kongens sidste Budskab til Rigsraadet, klarligen indsaa at Ministeriet ikke vilde kunne følge en saadan Politik — vil letteligen forstaaes, skjøndt jeg derved nødtes til fremdeles at bære den tunge Byrde af det holstenske Ministerium.

C H

havde ansat i Udenrigsministeriet og navnlig benyttet til de Undersøgelser om Arvesagen, hvorpaa det aabne Brev af 8. Juli 1846 var bygget. I 1848 havde hans Troskab vaklet et Øieblik, men ogsaa kun et Øieblik, og han havde senere gjort god Tjeneste i Frankfurth, hvor han — især efterat have indgaaet et rigt Egteskab⁶⁷ — indtog en vel anset Stilling. Ligesom Hall tidligere havde tilbudt ham Udenrigsministeriet, saaledes havde der oftere været tænkt paa ham som holstensk Minister, men nu benyttede Hall deres Sammentræffen paa Glücksborg ved Kongens Fødselsdag d. 6. October 1862 til at gjøre et endeligt* Forsøg paa at vinde ham — enten til Minister eller til Præsident for et holstensk Regjeringscollegium⁶⁸. Men han havde hverken Kraft eller Lyst til at indlade sig paa en saa ubekvem Opgave, og hvor lunken hans Interesse for den danske Sag i Virkeligheden var, viste han snart efter ved i et vigtigt Øieblik aldeles at trække sig tilbage fra den danske Statstjeneste, for at slaa sig til Ro som Statsminister i den fredsommelige lille Junkerrede Mecklenburg-Strelitz⁶⁹.

Da det saaledes ikke lykkedes at finde en Holstener, som vilde indtræde i den paa Bekjendtgjørelsen 28. Januar 1852⁷⁰ grundede Ordning af det holstenske Ministerium, eller som endog kunde og vilde gennemføre en mere eller mindre fuldstændig administrativ Udsondring af Holsten, koncentreredes Bestræbelserne paa at skabe en Lokalbestyrelse, som i selve Holsten, og saaledes uberørt af al direkte dansk Paavirkning, skulde overtage den indre Forvaltning af Holsten indenfor det Omraade, der var tillagt det holstenske Ministerium, men under Tilsyn og Overbestyrelse af en ansvarlig Minister, der skulde vedblive at være Medlem af det Geheime-Statsraad. Dette synes i al Fald at være det naturlige Udgangspunkt; thi ligesom det væsentlig maatte lette Opgaven at finde en holstensk Minister, naar der af ham kun fordredes en almindelig Overledelse, saaledes banedes derved Veien til** efterhaanden

* *Rellet fra*: alvorligt.

** *Overstregel*: (saaledes som det strax ved Bekjendtgjørelsen [af 28. Jan. 1852] var skeet med Domaineforvaltningen)⁷¹.

at forøge Bestyrelsens Attributioner og saaledes i Virkeligheden at skabe den holstenske Selvstændighed, der mere og mere viste sig som Betingelsen for et dansk Riges Uafhængighed. Havde det været muligt at gjøre dette strax efter 6. November 1858⁷² — hvilket, indenfor de særlige holstenske Anliggendes Omraade, ikke vilde have været i mindste Modstrid med Forbeholdet om en konstitutionel Gjenforening paa Fælles-Omraadet,* og som derhos kunde bringes til Udførelse ad rent administrativ Vei — da var det maaske lykkedes i Holsten at skabe et fast, endog populært Støttepunkt for en loyal og frugtbar Udvikling, og meget havde da maaske set anderledes ud; men maaske var det dengang ikke muligt. I al Fald var det nu den eneste Udvei til at komme ud af den lethargiske Tilstand, der i saa høi Grad paralyserede den danske Regjerings Anseelse og Virksomhed.

Det var især den loyale lauenborgske Regjerings Medlemmer, navnlig dens hæderlige Præsident, Kammerherre Kardorf⁷³ (med hvilke Hall havde sat sig i nærmere Forbindelse ved den under Udenrigsministeriet arbejdende, paalidelige Tydsker Ripperda⁷⁴), som viste megen Iver for at være behjælpelig ved et saadant Arrangement, hvortil Hall dels alt paa Glücksborg, dels paa en derfra foretagen Tur til Holsten, vandt Amtmanden i Reinsbeck, Grev Fritz Moltke, og Amtsforvalteren i Tremsbüttel Amt, Justitsraad Warnstedt, som i Forening med nogle af Departementscheferne i det holstenske Ministerium (Etatsraad Schulze, Kmjunker Rosen og Rumohr) skulde danne en holstensk Regjering, med Sæde paa Plöner Slot⁷⁵.** Ifølge den under 30. No-

* *I Randen staar med C. Halls Haand: Jeg er overbevist om, at det vilde have været en Umulighed at gennemføre en saadan Forestilling i 1858 overfor den Anskuelse og den Stemning, som dengang vare herskende ikke blot udenfor Danmark, men ogsaa hos os, og navnlig i Rigsraadet — selv om man dengang havde haft de fornødne Personligheder. CH*

** Mod dertil at overlade i det Mindste en Del af Plöner Slot satte Kongen en temmelig langvarig Modstand, som dog efterhaanden besejredes. Lettere gik det med Beskikkelsen af de

vember 1862 udfærdigede Instruktion⁷⁶, skulde Regjeringen behandle og afgjøre — dels kollegialiter dels sektionvis — alle til det holstenske Ministeriums Ressort henhørende Anliggender (forsaavidt de angaa Hertugdømmet Holsten) med Undtagelse af Forestillinger til Kongen, Forhandlinger med andre Ministerier og den kollegiale Behandling af de for Holsten og Slesvig fælles Anliggender, hvorhos Ministeriet kunde inddrage hvilken Sag det vilde, til sin egen Afgjørelse, og den holstenske Regjering

tvende ovennævnte Mænd, som sikkert ikke vilde have vakt mindste Anstød, dersom ikke Geheimeraad Schele netop havde været her i et af disse lange periodiske Besøg, som i en tidligere Tid altid vakte en vis Ængstelse⁷⁷. * Han var naturligvis en Modstander af den nye Institution, der truede hans ansvarsfrie »Reichsunmittelbarkeit«, og havde forsynet Kongen med Indvendinger mod de udsete nye Personligheder. Angrebet rettedes først** mod Moltke, men da det lykkedes Hall, sekunderet af*** Wolfhagen at afvæbne det, lod Kongen det falde, og vendte sig nu med sin hele Styrke mod Warnstedt, som han ikke vilde vide Noget af, fordi han »var i Lommen paa Ridderskabet«. »Saa maa den have en stor Lomme, for han er næsten 3 Alen høj«, var Halls eneste Svar, og under en hjertelig Latter var Warnstedt admitteret. Man lærer heraf, at Hall, som, naar det skulde være, med stor Virtuositet kunde gjøre, hvad man med et plat Udtryk kalder det, »snakke Fanden et Øre af«, ogsaa forstod at anvende den nyttige Grundsætning: »quod fieri potest per pauca, non fieri debet par multa«. Han havde forøvrigt ogsaa to andre Grundsætninger, som han med sin elskværdige Selvironi (efter en gammel Bathridders Valgsprog) udtrykte saaledes: »Gjør ikke idag, hvad Du kan gjøre imorgen«, og: »Gjør ikke selv, hvad Du kan gjøre ved en Anden.« Anvendte med Maade ere disse Grundsætninger ikke saa gale — i det Mindste ikke for en Conseilpræsident.

* *Overstregel:* og som efter Sigende bleve contant betalte.

** *Rettet fra:* fornemmeligen.

*** *Rettet fra:* og især.

dertil indstille saadanne Anliggender, som den paa Grund af deres Vigtighed eller Tvivlsomhed maatte finde egnede hertil. Navnlig skulde dette altid ske, naar det fordredes af Præsidenten, som foruden den almindelige Tilsynsret, der horer til en virksom Overledning, havde en temmelig udstrakt Disciplinarmyndighed og særlig de Sager, som angaa det politiske Politi, Pressen og Indstillinger om Embedsbesættelser. Regjeringen tiltraadte sine Funktioner paa Slottet i Ploen, hvorhen Contorpersonalet og de nødvendigste Arkivsager vare flyttede, og skjøndt det naturligvis paa mange Steder vakte Anstød, at en loyal og veludrustet Regjering i selve Holsten truede med at bringe Hold og Orden i dets Anliggender, og skjøndt Stænderne forment, at en saadan Foranstaltning ikke lovlig kunde være truffen uden deres Samtykke, tror jeg, at Befolkningen var veltilfreds dermed. Navnlig skilte dens Medlem, Etatsraad Warnstedt, sig fra det vanskelige Hverv som Commissarius at møde i den ekstraordinære Stænderforsamling af 1863, paa en ganske anderledes fyldestgørende Maade, end hans forskjellige Forgængere, og der kan neppe være Tvivl om, at hvis Regjeringen havde faaet Tid til at slaa Rødder, vilde den have været en god Støtte for en loyalere Aand, og en god Bro for en fredelig Udvikling af en holstensk Selvstændighed.

Imidlertid manglede der endnu bestandig en egentlig holstensk Minister og denne Mangel var endnu ikke afhjulpen, da Thronskiftet paa Grund af den nye Konges bekjendte Sindelag og Forbindelser med mange Medlemmer af det slesvigholstenske Aristokrati aabnede bedre Udsigter dertil. Hall henlede derfor ogsaa i sin første Samtale med Kongen dennes Opmærksomhed paa Umuligheden af at han længere kunde bibeholde den hidtil ham interimistisk overdragne Stilling, og Nødvendigheden af at Kongen nu selv maatte tage Sagen i sin egen Haand. Da Kongen heri var aldeles enig, indgav Hall Dagen efter sin Demission, som modtoges, dog med det sædvanlige Paalæg at beholde Forretningernes Ledelse indtil Eftermandens Udnævnelse⁷⁸.

Kongen henvendte sig nu til det gamle Orakel, Grev Carl Moltke, og kaldte efter dennes Raad Grev Reventlow-Criminil og Baron Carl Plessen herover⁷⁹. Om Resultatet af disse Herrers

Forhandlinger dels indbyrdes dels med Kongen kom Ministeriet først til Kundskab, da Grev Moltke nogen Tid derefter bragte Kladen til nogle Forslag, der tilsigtede en fredelig Løsning af de opstaaede Differentser. Meningen maatte naturligvis være, at naar man var bleven enig om disse Vilkaar, vilde en af disse Herrer og da vel nærmest Baron Plessen overtage det holstenske Ministerium.

Disse Forslag vare byggede paa den Forudsætning, at det tydske Forbund skulde anerkjende Christian IX som Hertug i Holsten og Lauenburg, eller i al Fald lade ham i Besiddelse af disse Hertugdømmer og af hans Stemme i Forbundsdagen, indtil der var taget endelig Bestemmelse om Arvespørgsmaalet. I saa Fald skulde der foreløbig og uden Præjudice for Fremtiden indrømmes Holsten og Lauenborg en til Fællesforfatningen for Danmark-Slesvig svarende Selvstændighed, og deres Forvaltning, overensstemmende med de bestaaende Love, overdrages til en Minister af tydsk Nationalitet, som kunde finde sin Støtte i Landets ved hans hidtilværende offentlige Virksomhed erhvervede Tillid*. Den endelige Ordning af det hele Stridsspørgsmaal

* Som nærmere Bestemmelser for denne interimistiske Forvaltning var nævnt: at Bekjendtgjørelsen af 30. Marts [1863] skulde ophæves; den hidtilværende Adskillelse mellem særlige og fælles Anliggender opretholdes; en Forandring af det daværende Toldgebeet vare udelukket; Bestyrelsen af Holstens og Lauenborgs særlige Finantser udelukkende henlægges under det nye Ministerium; Holstens Andel i Fællesindtægterne tilgodeskrives samme efter det hidtilværende Forholdstal; Holstens Bidrag til Fællesudgifterne bestemmes efter Normalbudgettet af 28. Febr. 1856, og ud over samme kun med Stændernes Samtykke; Holstens Andel i de ved Kgl. Resolutioner af 1858 afholdte ekstraordinære Udgifter godskrives dets særlige Finantser; Instruktionerne til Forbundsgesandten affattes efter Overenskomst mellem Udenrigsministeren og den holstenske Minister eller, hvis Enighed mellem dem ikke skulde kunne opnaaes, efter Kongens Bestemmelse, ligesom begge Ministre skulde

skulde derefter, forsaavidt de[!] ikke angik de tydske Hertugdømmers indre Anliggender, voldgives de 5 Stormagters Afgjørelse paa Grundlag af Overenskomsterne af 1851—52, hvilken Afgjørelse begge Parter skulde underkaste sig og hvis loyale Opfyldelse skulde stilles under Stormagternes Garanti.

Hvis disse Forslag vare fremkomne et eller selv kun et halvt Aar tidligere, vilde de have været et værdifuldt Grundlag for en nærmere Forhandling og maaske kunne have ført til en Overenskomst. Nu, efterat det allerede klart forelaa, at ingen af de opstillede Forudsætninger vilde gaa i Opfyldelse, kunde de kun betragtes som fremsatte* for at dække de Herrers Tilbagetog. Da Høflighed imidlertid fordrede at følge dem til Døren, svarede Ministeriet, at Kongens Anerkjendelse som Hertug af Holsten og Lauenborg maatte være Betingelse for enhver Underhandling, og at Regjeringen ikke kunde underkaste sig en Afgjørelse af den hele Tvist ved Voldgift, men vel kunde modtage en Mægling enten af de tre ikke-tydske Stormagter eller i en Conferance af samtlige Undertegnere af Londonner-Traktaten, hvori altsaa ved Siden af Østrig og Preussen ogsaa Sverrig-Norge og Danmark vilde deltage, hvilken Mægling dog ikke vilde udelukke, at enkelte bestemt formulerede Spørgsmaal med Vedkommendes frie Samtykke kunde henskydes til en eller flere Magters arbitrium. Hvad det foreslaaede Grundlag angik, maatte man være enig i, at Forhandlingerne af 1851—52, om hvis Forstaelse Striden hidtil havde dreiet sig, maatte udgjøre det naturlige Udgangspunkt, men at en alvorlig Forhandling rimeligvis vilde føre til en fælles Erkjendelse af visse Modifikationers Nødvendighed, samt at Danmark, hvor meget det end kunde trænge til en Borgen for at en eventuel Overenskomst med Tydskland blev loyalt opfyldt, dog maatte give Afkald derpaa, da et vedvarende

gjøre Forslag om Valget af Forbundsgesandten. Til Slutning fordres, at den nye holstenske Regjering skulde ophæves og de af Stænderne bestridte Scheleske Anordninger⁸⁰ forelægges for dem.

* *Overstregel:* , paa kvantsvis, .

Formynderskab af fremmede Magter var uforeneligt med en uafhængig Stats Bestaaen*. Dermed var da denne Forhandling tilende — thi at »Concipienten« senere fremsendte nogle »Notitser«, hvori han yderligere forsvarede sine Forslag, kan kun have været for at beholde det sidste Ord — og dermed var da ogsaa det sidste Forsøg, paa at faa en holstensk Minister, strandet**.

* I det Enkelte bemærkedes der kun, dels at en Deling af Toldgebetet ikke laa i Regjeringens Ønske, og at det derfor vilde være samme kjært, om det kunde undgaaes derved at Stænderne vedtog den for Danmark-Slesvig alt lovbestemte nye Tarif, eller at denne ved en provisorisk Anordning der sattes i Kraft⁸¹, dels at de Kgl. Resolutioner om visse ekstraordinære Udgifter havde været forelagte ligesaavel for de holstenske Stænder, som for Rigsraadet, men at der Intet vilde være til Hinder for at forelægge dem paany, hvis saadant skulde ønskes.

** Sir Augustus Paget gjorde sig megen Umage for at formaa Baron Plessen til at overtage det holstenske Ministerium. Det er interessant af Beretningen af deres Samtale⁸² at se, at Plessen opstillede som en Hovedindvending mod Holstens Udsondring, at Holstenerne saa ikke kunde vente den dem tilkommende Andel i de diplomatiske Pøster (som bekjendt vare af Danmarks 6 Gesandtskaber de 2 — Stockholm og Petersborg — i Hænderne paa 2 af Plessens egne Brødre)⁸³. Ikke mindre interessant er det, at medens Forslagenes Concipient fører Ordet for Holstens i al Fald foreløbige Udsondring, opstillede Plessen for Paget Nødvendigheden af dets nøie Forbindelse med Slesvig, med den Bemærkning, at han kun ved at fastholde sine Grundsatninger kunde bevare den Indflydelse, han besad. Hvor hurtigt maatte han ikke erfare, at denne Indflydelse var som blæst bort i det Øieblik, da han ikke længer vilde følge Øieblikkets Lidenskaber. Maaske har han dog en Fremtid men Reventlow-Criminil og Carl Moltke vare aabenbart tvende udspilte Stykker. Den Første — den »ædle Criminil«, som Ørsted kaldte ham — gjorde Indtrykket af en jevn holstensk Landmand, i hvem der hverken var synderlig Aand eller Villie, og den Sidste

Saaledes kom der da ikke Andet ud af denne kummerlige Mellemagt end at gjøre Halls holstenske Administration endnu svagere, end den alt var i Forveien*. Ganske vist er det ikke min Mening, at man nu, da selv den 11te Time var forbi, ved nogen storartet Udfolden af Energi skulde have søgt at slutte et meget flaut Drama med en brillant Bortgang, og jeg skal vil- lig erkjende, at en Minister ad interim, som har indgivet sin Demission, fører en noget skyggeagtig Tilværelse. Ogsaa er det givet, at hvad man end havde gjort eller ikke gjort, vilde det Intet have forandret i selve Sagen. Men ligefuldt kan jeg ikke negte, at jeg havde ønsket det danske Regimente i Holsten en værdigere Ende, end den totale Fallit, hvormed det slukøret** pillede ud af Landet.

IV.

C. Halls supplerende Bemærkninger.

»Intet Defensionsindlæg,
men kun nogle supplerende Bemærkninger«.

Da i Foraaret 1854 Mistillidsadressen til det Ørstedeske Mi- nisterium var gaaet igjennem i Rigsdagen, ansaaes det i nogen Tid for sandsynligt at Ministeriet maatte gaae af⁸⁴. — Den som

maatte selv overbringe skriftlig Attest paa, at til Minister kunde Ingen bruges, som ikke »ved sin offentlige Virksomhed havde erhvervet Landets Tillid«. Mange have i ham set en klar og kraftig Mand; Andre have ment, at han havde en halv Skrue løs. Jeg troer, at i hans Færd ved de her omhandlede Leiligheder ikke andre af hans gode Egenskaber ere komne til Syne, end hans af Ingen betvivlede gode Villie.

* Som et Curiosum skal jeg bemærke, at Monrad ikke blot ønskede, at vi selv skulde lave en ny holstensk Minister — navn- lig for at en Anden, end Udenrigsministeren kunde kontrasignere den besluttede Ophævelse af Patentet af 30. Marts — men i Mangel af nogen Anden dertil tilbød sig selv. Nec aspera terrent!

** *Overstregel*: — convictus et confessus —.

da — besynderligt nok — med størst Lethed og under meget stor Tilslutning vilde kunne have dannet et nyt Ministerium, var Tillisch⁸⁵. Jeg havde i de Dage oftere Leilighed til at tale med ham. — Han havde stor Lyst til at træde i Spidsen for et nyt Ministerium, men han erklærede dog tilsidst at det var en Umuelighed fordi han ikke vilde kunne faae nogen Minister for Holsteen, idet der efter hans Overbeviisning, naar Criminil gik af, ikkun var een Mand om hvem der kunde være Tale, — og det Een, med hvem han umueligen kunde gaae sammen — nemlig Scheele. — Han foretrak derfor — til liden Ære og Glæde for sig selv — at styrke det Ørstedeske Ministerium ved at træde ind i samme som Indenrigsminister efterat hans nye Colleger Gen. Hansen og Geh. Ørsted først havde afskediget de 3 Mænd, med hvem han nærmest havde maattet og villet samarbeide ved Dannelsen af et nyt Ministerium. — I December Maaned s. A. viiste det sig da ogsaa, at efter Grev Criminil blev det Scheele som maatte overtage det holsteenske Ministerium, og de senere forløbne 10 Aars Erfaring synes at godtgjøre Rigtigheden af Tillisch's Paastand, at under de daværende Forhold (Fredriks d. 7des Regjering) vilde der kun i en af disse 2 Mænd kunne findes en virkelig holsteensk Minister — i den Første En, som var Ridderskabet og Udlandet til Behag, i den Sidste En, som ganske sikkert maatte gjøre Afkald herpaa, men som til Gjengjæld troede at have en sikker Støtte hos selve det holsteenske Folk. Det viiste sig imidlertid snart, at han heri tog mærkeligen fejl, og da han endeligen den 13de April 1857 maatte indgive sin Dimission tilligemed det øvrige Ministerium, var han omtrent bleven ligesaa upopulair i Holsteen som i Kongeriget og i Slesvig. Ministercrisen varede en heel Maaned, til den 13de Mai⁸⁶. I den første Halvdeel af denne Tid vare flere af de betydeligste Medlemmer af den holsteenske Repræsentation i Rigsraadet, efter dettes Slutning, blevne tilbage i Hôtel Phoenix (Scheel-Plessen, Baudissin, Reventlou-Farve, Preusser, Lüders)⁸⁷ og jeg havde næsten dagligt Conferencer med dem, angaaende Besættelsen af det holsteenske Ministerium. Jeg erklærede navnlig at jeg ganske vilde overlade Valget til dem,

selv om det skulde falde paa Scheel-Plessen, idet jeg tilføiede, at jeg vidste, at selv dette — skjøndt ingenlunde kjærkomment — dog vilde blive antaget af Kongen. — Tillige erklærede jeg mig villig til at overdrage Udenrigsministeriet til Kmherre Bernhard Bülow — en Holsteener som i denne Anledning kaldtes hertil fra Frankfurt. Der var i den Anledning en stor Bevægelse hos de holsteenske Herrer, en ikke ringe Lyst hos Nogle til atter at være med i Statsstyrelsen der imidlertid af Andre (navnlig Preusser) dæmpedes ved Forestillinger om, at man ved at holde sig tilbage maaskee kunde styrte hele det daværende Regjeringssystem. Endelig foreslog man dog Reventlou-Farve, der personlig havde den største Lyst til at indtræde; men da jeg troede at Alt nu var i Orden, modtog jeg et Brev fra ham, hvori han som Betingelsen for sin Indtræden opstillede et Program — aabenbart affattet af Preusser — der aldeles fjernede sig fra Grundlaget for vore hidtil førte Forhandlinger, og angaaende hvis Beskaffenhed det vel kan være tilstrækkeligt at bemærke, at selv Prinds Ferdinand, der brændte af Begjærighed efter atter at see en Holsteener af den gamle Skole, og navnlig en Greve i Statsraadet til mig erklærede, at det dog var altfor uforskammet at komme med saadanne Fordringer. — Saa reiste da hele det holsteenske Selskab. —

Jeg tilkaldte derefter telegraphisk først Administratoren for Grevskabet Rantzau og derefter Overpræsidenten i Altona, Conferentsraad Heinzelmann⁸⁸ — om hvilke der ogsaa havde været Spørgsmaal under de ommeldte Forhandlinger. Baade Kongen og jeg anvendte vore bedste Overtalelseskunster, men forgjæves. De reiste egentlig ikke nogen Vanskelighed af politisk Natur, men barricaderede sig bag deres skrøbelige Helbred. Det var imidlertid klart, at den egentlige Grund var deres Frygt for de nu til Holsteen tilbagevendte Coryphæer, navnlig Scheel-Plessen, som de ansaae for almægtig i Holsteen og da især i den holsteenske Stænderforsamling.

Ministercrisen maatte imidlertid have en Ende. Kongen havde forgjæves henvendt sig til »Mændene af den gamle Skole« (Bluhme, Sponneck, Tillisch) og Scheele havde forgjæves streift

hele Byen rundt for at finde Colleger. (Han selv nævnte som vundne: Advocat Liebe for Justitsministeriet og Schjern for Finantsmin.)⁸⁹. Den 13de Mai blev da Ministeriet reconstrueret med Unsgaard som Minister ad interim for Holsteen og han forblev i denne Stilling indtil den 2den Decbr. 1859. — Da jeg den 24de Februar 1860 atter traadte i Spidsen for Ministeriet, havde jeg som valgt af Monrad til holsteensk Minister, forefundet Cftsraad Raasløff — en Slags Mellemting mellem en reen Holsteener (som Criminil og Scheele) og en reen »Dansker« (som Unsgaard og Rotwitt)⁹⁰. Han var i flere Maader uheldig nok, men det kunde dog maaske være gaaet, dersom ikke hans mest fremtrædende Svagheder vare komne paa en altfor stærk Prøve under hans Stilling som Commissarius ved Stænderforsamlingen i Itzehoe i Begyndelsen af Aaret 1861. Det var ingenlunde mit eller Ministeriets Ønske, at han skulde overtage denne Function. Greve Arthur Reventlou, Amtmand i Bords-holm og Curator for Kiels Universitet, var bestemt dertil, men faa Dage før Stænderforsamlingens Aabning kom han herover, og erklærede sig aldeles ude af Stand til at overtage denne Function. Der var da ingen anden Udvei muelig, og denne var Raasleff personlig saa tiltalende, at jeg ikke tvivler om, at han selv har bidraget til, at den blev uundgaaelig. Da R.s Afgang paa Grund af de noksom bekjendte Begivenheder var bleven absolut nødvendig, maatte jeg selv nødtvungent overtage det holsteenske Ministerium den 30te Marts 1861 og beholde det indtil min Afgang den 31. Decbr. 1863. Det var mig bestandig en saare trykkende Byrde, ikke paa Grund af det forøgede Arbeide, men ved Bevidstheden om det Unaturlige og Mislige i en saadan Stilling for mig, baade som Dansk og til-lige som Udenrigsminister og Conseilspræsident. Jeg anstrængte mig derfor stadig en for at finde en Afløser. — Til de af Lehmann Nævnte skal jeg endnu blot føie Amtmand Levetzau i Itzehoe, temmelig ubetydelig, men vel lidt i Holsteen⁹¹. Det var imidlertid netop Frygten for at sætte denne Popularitet overstyr, som afholdt ham fra at gaae ind paa at overtage Stillingen som Minister, der iøvrigt var meget tilløkkende for ham. —

Jeg kan saaledes med fuld Overbeviisning sige, at det i hele den Tid var umueligt at faae nogen Holsteener til at overtage dette Ministerium, uden i alt Fald med det Samme at gaae ind paa en heel anden Politik, nemlig i Alt hvad der angik Styrelsen af Slesvig. Det var Omqvædet saa at sige hos alle dem, jeg henvendte mig til; og derfor var ogsaa Wolfhagens og Regenburgs Afgang, directe eller indirecte antydet, en første Betingelse. Carl Plessen erklærede endogsaa i en af de Samtaler, jeg leilighedsviis havde med ham, at det Mindste en Holsteener maatte fordre for at gaae ind i Ministeriet, var at det slesvigske Ministerium overdroges en Mand af moderat Tænkemaade som f. Ex. Raasleff. — Den Eneste, der ikke stillede Betingelser af en saadan Art var Grev Otto Blome til Salzau. Han er i Virkeligheden den eneste Holsteener, som kunde faaes til Minister, under de bestaaende Forhold, og med de givne Personligheder baade i Ministeriet og paa og omkring Thronen. Jeg er derfor ikke heller fri for den Tvivl, om jeg ikke har begaaet en Feil, ved ikke at gjennemsætte hans Valg. Jeg havde ogsaa personlig den største Lyst dertil. Jeg søgte til alle Sider for dog at finde nogen Støtte eller Tilslutning for et saadant Valg — men forjæves. Kongen og Grevinden vare ham i høieste Grad imod, og de ansporedes stadigen i denne Retning af Scheele. Den øvrige kongelige Familie, navnlig Prinds Christian ansaae ham for en principløs Vindbeutel af endnu værre Art end Blixen-Finecke (og det var dengang Meget i dennes Mund). I Ministeriet var Wolfhagen den, der kjendte ham bedst, og han ansaae det ligefrem for en Scandale at gjøre ham til Minister. Den samme Dom kom mig imøde fra alle de Holsteeneres Side, paa hvis Mecning jeg kunde lægge nogen Vægt, som f. Ex. Bernhard Bülow, og den unge Grev Moltke, som var bleven Secretair i det holsteenske Ministerium og som med en sand loyal Tænkemaade forbandt megen personlig Hengivenhed for mig⁹². Det var den samstemmende Dom, at han ikke blot ved den gennem alle Slags Midler fremtvungne Ungdommelighed i ydre Væsen og Udseende overalt var til Latter, men at ogsaa hans hele private Liv havde gjort ham til Gjenstand for almin-

delig Foragt. Skjøndt jeg paa ingen Maade fandt, at hvad jeg saae af ham eller hørte om hans Liv, tilstrækkeligt retfærdiggjorde en saa knusende Fordømmelsesdom, ansaae jeg det dog ikke for mueligt, eller ialt Fald forsvarligt at gennemføre hans Ansættelse som holsteensk Minister. Det vilde jo visseligen have været en Bombe at lade springe ikke blot i den slesvig-holsteenske Leir, men som vilde have anrettet endeel Forstyrrelse i en videre Kreds, og dog — efter Alt hvad der senere er oplevet — er jeg ikke langt fra at føle Anger over ikke at have kastet den. —

Naar saaledes ingen virkelig holsteensk Minister kunde faaes, og jeg saaledes [skulde] være fordømt til at beholde dette Ministerium, var der efter min Overbeviisning en dobbelt Opgave for mig, nemlig deels at de holsteenske Sager bleve fremmede og afgjorte med tilbørlig Hurtighed hvad der ingenlunde havde været Tillældet enten under Scheele, der havde alle muelige andre Jern i Ilden eller under Raasleff, der af Vigtighed fordybede sig i alleslags Smaaligheder, og tillige i en human og liberal Aand — og i denne Henseende troer jeg virkelig at mit Ministerium vandt nogen Paaskjønnelse, deels gennem Anordningen af en egen local Regjering baade at yde den holsteenske Selvstændighedsfølelse en naturlig og ikke farlig Tilfredsstillelse, og tillige ad denne Vei, om jeg saa maae sige, at faae opdraget Personligheder til Overtagelsen af selve det holsteenske Ministerium. Trods alle de Vanskeligheder denne nye Ordning strax mødte fra det slesvig-holsteenske Parties Side, er jeg dog overbeviist om, at begge de antydede Formaal vilde være blevne opnaaede dersom Fredrik den 7de endnu havde levet et Par Aar. Den fjendtlige Opposition imod en for Landet gavnlig Ordning, og imod alle de mange Mænd, der ved deres Stilling vare og bleve knyttede til den, var allerede ifærd med at fremkalde en Reaction, og derigjennem en saa [?] meget ønskelig Spaltning mellem de betydende Holsteenere, navnlig af Embedsstanden.

Under Alt dette er det imidlertid unægteligt, at en skrap og frygtet Regjering ikke udgik fra Ministeriet; men jeg er over-

beviist om at en saadan kun vilde være muelig, naar dette var i en virkelig Holsteenens Haand. I min Haand vilde en saadan ikke blot være umuelig af personlige Grunde men jeg troer, at en saadan paa Grund af min øvrige Stilling, snart vilde være bleven betragtet som utaalelig og udskreget baade inden[-] og udenlands, som en oprørende Haan og Ydmygelse for Holsteen og Tydskland. Den Anklage, som den sidste holsteenske Stænderforsamling gennem sin Præsident rettede imod mig i Frankfurt, maatte nu tvertimod blive, og blev i Virkeligheden latterlig, og snarere en Anklage imod den holsteenske Opposition⁹³. Den havde kun kunnet udfinde 2 Støttepunkter i min Administration: Indførelsen af den locale holsteenske Regjering, som tidligere havde været ivrigt ønsket, selv af Stænderforsamlingen, og Ansættelsen af Scheele som Overpræsident i Altona, og Bargum som Borgmester i Kiel — Mænd som vist vare hadede af Sch.-Holsteinerne, men som Alle maatte indrømme en sjælden Dygtighed, og som snart vandt Anerkjendelse og Paaskjønnelse for deres store Forretningsdygtighed i disse Landets 2 største Communer, som længe havde været fortvivlede over, at være stillede under 2 saadanne Stakler som Heinzelmännchen (især legemligt) og Kirchhoff⁹⁴ (især aandeligt).

Noter og Henvisninger.

- ¹ I Begyndelsen af Oktober 1863 var Prinsen af Danmark afrejst til England sammen med sin Son Prins Frederik, der i længere Tid skulde opholde sig i Oxford. 5. November forlod Prins Christian og hans Gemalinde London, og det var iflg. Berl. Tid. 7/11 1863 Prinsens Hensigt at træffe Kongen paa Glücksborg.
- ² Jfr. Neergaard II, 792.
- ³ Jfr. Neergaard II, 790 f.; Krieger II, 329; Lehmann: Om Aarsagerne til Danmarks Ulykke (8. Opl. 1865), S. 43 f.
- ⁴ Jfr. Krieger II, 339, 340. Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 18 ff.
- ⁵ Om Budskabet se bl. a. Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 24 ff.
- ⁶ Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 22 ff.
- ⁷ Om Pressionen se Neergaard II, 929 ff., 957 ff.
- ⁸ Om Steen Andersen Billes Forhold jfr. Krieger III, 21 ff.
- ⁹ Om disse Sendelser, den *Irmingerske* Episode m. m. se Neergaard II, 915 ff., 920 ff., 924 ff., Krieger II, 348—49, Utrykt Brev fra Quaade til P. Vedel 9/12 1863 (P. Vedels Privatpapirer), Krieger III, 10—12, 19.
- ¹⁰ Neergaard II, 960, har den rigtige Dato for Samtalen 15. December.
- ¹¹ 1. December 1863 udtalte Bismarck i det preussiske Deputeretkammer:
»In Betreff Holsteins . . . beruht für uns der Successionstitel [d. e.: Christian IX's] auf dem Londoner Vertrage, und ist die Verwirklichung desselben von der Erfüllung der Vorverträge abhängig, welche mit dem Londoner Vertrage in solidarischem Zusammenhange stehen. Dass Letzteres der Fall sei, ist durch das Zeugniß des competentesten aller Zeugen, des Herrn Bluhme, welcher 1851 und 1852 dänischer Minister der auswärtigen Angelegenheiten war, im dänischen Reichsrathe bekräftigt worden«. (Bismarcks Politische Reden, udg. af H. Kohl, II, 219).
Bismarck hentydede her vistnok til følgende Udtalelse af Bluhme i Rigsraadet 13. November 1863: »Jeg betragter som Retsgrundlaget for det danske Monarkies nuværende statsretlige Stilling i Europa den kgl. Kundgjørelse af 28de Januar 1852. Den kgl. Kundgjørelse, som, — det beder jeg bestemt maa blive fastholdt — forinden den udstedtes af Kongen, var akcepteret saavel af de Magter, der havde været vore Modstandere og med hvem vi forhandlede, som ogsaa af de Magter, der op-

- traadte som Mæglere i disse vigtige Forhandlinger, udgjorde Retsgrundlaget for Traktaten til London og tillige Retsgrundlaget for den definitive Istandbringelse af de fredelige Forhold med det tyske Forbund, som blev givet Udtryk i Forbundsbeslutningen af 29de Juli 1852. (Rigsraads-tidende 1863, 1257 f. — Jfr. Neergaard I, 571 ff., 743 f.).
- ¹² »Denmark and Germany» II, 363, jfr. Neergaard II, 938 ff.
- ¹³ Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 37 ff.
- ¹⁴ Denmark and Germany IV, 391.
- ¹⁵ Lehmann boede Norgesgade 33.
- ¹⁶ Ved Martskundgørelsen 1863, jfr. Statsraadets Forhandlinger (1936), S. 1—3.
- ¹⁷ Neergaard II, 972 ff., Krieger III, 26 ff. — Se nedenfor S. 306 f.
- ¹⁸ Demissionen: se blandt andet Neergaard II, 972—87 og der anførte Kilder; Aage Friis: C. N. David, Christian IX og Sir Augustus Paget i November 1863 (Historisk Tidsskrift 9. Rk. VI, 230—31, i Særtryk S. 98—99) samt E. Arups Afhandlinger i »Scandia» 1928, 119—79: David og Hall, samt i »Scandia» 1930, 1—51: Danmarks Krise 1863, og deri anførte Kildesteder og Behandlinger.
- ¹⁹ Om dette Møde af Notabler, ogsaa kaldet »det lille Rigsraad», se de i forrige Note angivne Steder.
- ²⁰ Om Quaades Overgang fra Gesandtskabet i Berlin til Udenrigsministerposten se hans egen Beretning i Personalhistorisk Tidsskrift 7. Rk. VI, 51 ff., hvor ogsaa den engelske Gesandt, Sir Augustus Pagets Stilling omtales.
- ²¹ Hertug Carl af Glücksborg (1813—78), Christian IX.s ældste Broder, var efter i 1848 at have sluttet sig til den slesvig-holstenske Rejsning meget ilde lidt i Danmark. Han ejede Louisenlund og Glücksborg.
- ²² Lehmann havde, da han i September 1861 blev Indenrigsminister, siden December 1848 været Amtmand i Vejle.
- ²³ Om Kriegers daarlige Forhold til Frederik VII se bl. a. Neergaard II, 337, 379.
- ²⁴ Jfr. Neergaard II, 337 ff.
- ²⁵ Om Ministeriet Monrads Dannelse se bl. a. Neergaard II, 982 ff., Krieger III, 35 ff., og de ovenfor i Note 18 nævnte Kilder.
- ²⁶ Jfr. Neergaard II, 709 ff.
- ²⁷ Jfr. Neergaard II, 857 ff.
- ²⁸ Om Kriegers Holdning se Krieger III, 34 ff.
- ²⁹ Jfr. nedenfor S. 36. — C. E. Fenger blev under Ministeriet Monrad Direktør i Finansministeriet.
- ³⁰ En saadan »Tiltale» af Engelstoff er ikke omtalt i Statsraadsprotokollen.
- ³¹ C. F. Simony var Minister for Slesvig til 24. Januar 1864, og overtog
- ³² derefter sit tidligere Embede som Stiftamtmand over Sjællands Stift. C. G. V. Johannsen.

- ³³ H. R. Carlsen blev Indenrigsminister i Monrads Ministerium fra 10. Maj til 11. Juli 1864.
- ³⁴ Godsejer, Jægermester C. A. Fønnesbech.
- ³⁵ Kammerherre F. Chr. H. Krogh (1815—91), Landfoged og Digegreve i Stapelholm 1851—64.
- ³⁶ Jfr. Neergaard II, 678 ff., og Hamilton: Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark 1863—64.
- ³⁷ Jfr. Hamilton anf. Skr. S. 182—83.
- ³⁸ Om Monrads skandinaviske Politik i 1863 se Aage Friis: Skandinavismens Kulmination (1937) (Særtryk af Hist. Tidsskrift 10. Rk. III) og om det i Note **** omtalte »engere Udskud« smstd. S. 6 (H. T. anf. St. S. 588).
- ³⁹ Refereret i »Dagbladet« 20. Juni 1861. Monrad udtaler her om sit udenrigspolitiske Standpunkt: »Det er fredelige Sysler, hvis Tarv Hans Majestæt har betroet mig at varetage, og det vil derfor uden Tvivl ogsaa findes naturligt, at dette ikke kan være uden Indflydelse paa min Opfattelse. Men ligesom jeg desuagtet ei har Andet end kunne billige, at der er gjort betydelige Opoffrelser, for at vi i paakommende Tilfælde ei skulle findes aldeles uforberedte, saaledes troer jeg, at der ikke i Deres Midte er Nogen, som, naar Haabet om den fredelige Udjevning skulde skuffes, ei med Opoffrelse af, hvad der er Dem det Kjæreste, vil følge Kongens Kald til at værne om Fædrelandet, kommende ihu, at det er Gud, som raader for Seiren.«
- ⁴⁰ Se ovenfor S. 289—290.
- ⁴¹ Se ovenfor S. 290 nederst.
- ⁴² Se ovenfor S. 290.
- ⁴³ Se ovenfor S. 291 Note **.
- ⁴⁴ Jfr. Krieger III, 32.
- ⁴⁵ Se ovenfor S. 297 Note *.
- ⁴⁶ Se ovenfor S. 302—304.
- ⁴⁷ Se Neergaard II, 376—79.
- ⁴⁸ Se ovenfor S. 294 Note **, S. 295 Note *, S. 296 Note ***, S. 297 Note ***, S. 301 Note * og S. 302 Note **.
- ⁴⁹ H. J. A. Raasløff havde været Minister for Holsten fra 20. Februar 1860 til 30. Marts 1861. Om hans Optræden som Kommissarius ved de holstenske Stænder i Itzehoe 1861 se Neergaard II, 460 ff.
- ⁵⁰ Grev H. A. Reventlow-Criminil (1798—1869) havde fra 1852 til December 1854 været Minister for Holsten og Lauenburg og var blevet efterfulgt af L. N. Scheele, til 17. April 1857, og Hall overtog efter H. J. A. Raasløff Stillingen ad interim fra 30. Marts 1861 til 31. December 1863, samtidig med at han var Konseilspræsident og Udenrigsminister.
- ⁵¹ H. C. P. Wöldike (1818—87) var 1852—64 Medlem af Appellationsretten i Flensborg.
- ⁵² Om Advokat L. C. Bargum se Neergaard II, 573 ff.

- ⁵³ Wilh. C. I. J. Moltke udnævntes til Chef for Sekretariatet i Ministeriet for Holsten 12. November 1862, samme Dag som Regeringskommissionen for Holsten blev udnævnt.
- ⁵⁴ Th. Olshausen og H. I. R. Claussen arbejdede omkring 1840 gennem »Kieler Korrespondenzblatt« for en liberal Forfatning for Holsten alene under Henvisning til, at den tyske Forbundsakt 1815 gav Tilsagn om Indførelsen af Stænder i Forbundslandene.
- ⁵⁵ Om Forhandlinger med Otto Blome (1795—1884) i Sommeren 1862 se bl. a. Neergaard II, 577 ff., Krieger II, 253 ff., 264. — Adolf Blome (1798—1875).
- ⁵⁶ Krieger II, 253 ff.
- ⁵⁷ Carl Moltke (1798—1866). Neergaard anf. St., Krieger II, 262 ff.
- ⁵⁸ Paget's Indberetning af 26. November 1863, Denmark and Germany III, 271 ff. Nr. 312.
- ⁵⁹ Neergaard II, 192.
- ⁶⁰ Neergaard II, 27 f., 434 f., 453 ff.
- ⁶¹ Neergaard II, 508 f.
- ⁶² Adam Friedrich (Fritz) Adamson Moltke (1816—85), 1862 Amtmand i Reinbeck.
- ⁶³ Bernhard Ernst Bülow (1815—79), 1851—62 dansk Forbundsgesandt i Frankfurt.
- ⁶⁴ Neergaard I, 892.
- ⁶⁵ Neergaard II, 52.
- ⁶⁶ Neergaard II, 23 ff.
- ⁶⁷ B. Bülow ægtede 30. April 1848 Louise Rücker, Datter af en rig hamburgsk Storkøbmand, J. W. Rücker, og Hustru, f. Jenisch.
- ⁶⁸ Neergaard II, 577.
- ⁶⁹ Bülow tog sin Afsked 20. Oktober 1862 og blev til Efteraaret 1867 Statsminister i Mecklenburg-Strelitz.
- ⁷⁰ Neergaard I, 570 ff.
- ⁷¹ Neergaard II, 617.
- ⁷² Jfr. ovenfor S. 46. Neergaard II, 192.
- ⁷³ C. E. v. Kardorf, Landdrost i Lauenburg.
- ⁷⁴ Friherre Kaptajn Friedrich Wilhelm Ferdinand v. Ripperda, død 17. Januar 1864. (Berl. Tid. 1864 Nr. 14.)
- ⁷⁵ Fritz Moltke: A. F. A. Moltke, Regeringsraad F. v. Warnstedt, Etatsraad T. Schultze, Expeditionssekretær J. E. G. v. Rosen, Regeringsraad W. P. E. v. Rumohr.
- ⁷⁶ Det kgl. Patent om Oprettelsen af en kgl. holstensk Regering er udstedt 12. November 1862; jfr. Neergaard II, 578—79.
- ⁷⁷ L. N. Scheele var 1857 efter at være traadt tilbage som Udenrigsminister udnævnt til Landdrost i Pinneberg. December 1861 konstitueredes han som Overpræsident i Altona.

- ⁷⁸ Neergaard II, 941 ff., Krieger II, 346 ff.
- ⁷⁹ H. A. Reventlow-Criminil og C. A. Th. Scheel-Plessen.
- ⁸⁰ Neergaard II, 80 ff.
- ⁸¹ Neergaard II, 622, 623.
- ⁸² Pagets Indberetning af 26. November 1863, trykt i Denmark and Germany II, 271 ff. (Nr. 312), Neergaard II, 942 ff.
- ⁸³ Grev Wulff Scheel-Plessen var Gesandt i Stockholm, Baron Otto Plessen Gesandt i St. Petersborg.
- ⁸⁴ Neergaard I, 881 ff.
- ⁸⁵ Neergaard I, 885.
- ⁸⁶ Neergaard II, 149 ff.
- ⁸⁷ Baron Carl Scheel-Plessen, Grev Joseph F. C. Baudissin, Grev Ernst Chr. Reventlow, Overappellationsretsraad A. F. V. Preusser, Gaardejer Peter Lüders, Collmar.
- ⁸⁸ L. G. Heinzelmann.
- ⁸⁹ HRadvokat C. C. V. Liebe. Overfinansbogholder E. T. I. Schiern.
- ⁹⁰ Jfr. Note 49.
- ⁹¹ V. F. L. Th. Levetzau.
- ⁹² Se ovenfor Note 53.
- ⁹³ Neergaard II, 589 f.
- ⁹⁴ Borgmester i Kiel J. N. A. Kirchhoff.